

מעטון ממסדי לעתון מסחרי "הארץ", 1918-1937

עוזי אלידע

מאמר עוסק זה בבדיקת תיפקודו הכלכלי של עתון הארץ בשנות ה-20 וה-30. במהלך תקופה זו עברו על העתון כמה וכמה תהפוכות. הוא התחיל את חייו כעתון ממסדי-ממשלי בשירות הצבא הבריטי (1918-1919), הפך בקיץ 1919 למעין בן כלאיים, עתון מסחרי הנתמך על ידי התנועה הציונית ועל ידי נדבנים פרטיים, מצב שלא השתנה גם לאחר הפיכתו לקואופרטיב בסוף 1922. 11 שנים מאוחר יותר, ב-1933, הפך העתון לחברת מניות והתחזק אופיו כעסק מסחרי החייב להציג רווחים. אולם רק בקיץ 1936, כאשר עבר לבעלות משפחת שוקן, הפך הארץ לעתון מסחרי לכל דבר המנותק ממקורות מימון ממסדיים ונדרש לעמוד על רגליו בכוחות עצמו.

במאמר זה נבחן את התנאים שהפכו בהדרגה את הארץ מעתון נתמך לעתון עצמאי. המאמר נשען על אוסף מסמכים שהשתייך במקורו לד"ר משה גליקסון, עורך העתון בין שלהי 1922 ל-1937. באוסף זה, שיופיע תחת הכינוי "תיק גליקסון", עשרות רבות של מסמכים, שנכתבו בין 1925 ל-1938, והכוללים התכתבות בין גליקסון למקורביו במערכת הארץ בענייני העתון ובענייני האישיים. חלק אחר של האוסף, מסוף שנות ה-30, כולל בעיקר התכתבות בגרמנית עם שלמה זלמן שוקן ועוסק בתהליך העברת העתון למשפחתו. החומר כמכלול משמש מקור חשוב להבנת תיפקודו של הארץ כעסק כלכלי במהלך שנות ה-20 וה-30 ובעיקר ללימוד תהליך העברת העתון מידי גליקסון לידי שוקן.¹

"הארץ" - 1918-1922

כידוע הוקם העתון שנקרא במקורו חדשות מהארץ על ידי הצבא הבריטי באפריל 1918. הוא נערך במשך שנה על ידי ברוך בינה, ורוב גיליונותיו נרפסו במצרים בשל אילוצים טכניים. כבר בשנתו הראשונה הראה העתון סימני אנומליה. מבחינת הגדרתו היה העתון "ממסדי" מובהק שחולק הינם לחיילים היהודים ששירתו בצבא הבריטי. במקביל חיפש העורך להגדיל את הכנסות העתון ולפיכך הוא נמכר בירושלים ויפו במהיר גרוש אחד. בתחילת 1919 הודיע העתון לקוראיו על עליית מחירו לשני גרוש בשל התייקרות מחיר הנייר.² החיבור שבין עתון צבאי הממומן בחלקו ממכירת גיליונות בשוק האזרחי הפך למסובך יותר לאחר שלתמונה נכנס גורם מממן שלישי - התנועה הציונית. זו סיבסדה את העתון בסך 20 לירות מצריות לגיליון. מכיוון שהמדובר

היה בעתון צבאי בריטי, נקבע שהתשלום יהיה בעבור מודעה גדולה ועבור הוצאת המוסף הספרותי, "שי של ספרות" שהחל להופיע ב-5 ביולי 1918. נראה שכספים אלה אפשרו לעתון לשלם למשתתפיו שכר סופרים גבוה.³ כך תיפקד העתון במשך שנה כעתון דו-ממסדי, בשירות הבריטים והציונים גם יחד.

מכיוון שאנומליה זו לא יכלה להימשך זמן רב, הוצע נציג הצבא הבריטי בינואר 1919 להנהלה הציונית לרכוש את העתון. לכאורה אמור היה העתון להפוך לעתון ממסדי של התנועה הציונית כמו העולם, אולם לתנועה הציונית לא היה כסף לרכישה ולפיכך פנה ד"ר חיים וייצמן לעזרתו של איש עסקים פרטי, הנדבן היהודי-רוסי יצחק לייב גולדברג. זאת מכיוון שגולדברג היה עתיר ניסיון בהוצאת עתונים וספרים ברוסיה. בין מפעליו: הקמת הוצאת הספרים "אחיאסף", ועזרה כספית וניהולית בהקמת כתבי העת עבריים כמו השילוח, (בעריכת אחד העם), השבועון הדור והיומונים היום והעם (זה האחרון בעריכת מ. גליקסון). גולדברג גם תמך בהוצאת עתונות ציונית בשפה הרוסית (רוסוויט) וביידיש. נראה שלא היה ברוסיה עתון ציוני בעברית, רוסית או יידיש שגולדברג לא היה מעורב בהקמתו או בתמיכה בו, לרבות פרסומים רשמיים של התנועה הציונית כמו השבועון העולם (בעריכת נתום סוקולוב).⁴ מבחינה עסקית ניתן להגדיר את עתוניו של גולדברג כשילוב שבין המסחרי לממסדי. העתון צריך היה לעמוד על רגליו מבחינה כלכלית אולם לשמש מטרת ממסדיות ולא עסקיות, קרי, להשתמש ברווחיו כדי לקיים כלי ביטוי מחנך שתפקידו להפיץ את המשנה הציונית, להגדיר מטרת ולגייס המונים להשתתפות אקטיבית במפעל הציוני.

ברוח זו נרתם גולדברג במרס 1919 להפיכת חדשות מהארץ מעתון השייך לצבא הבריטי לעתון אזרחי. הוא נעזר בשלמה זלצמן, איש עסקים ומנהלן שכבר התמחה בניהול הוצאות ספרים ועתונים ברוסיה. השניים דאגו להעברת נכסי העתון מקהיר לירושלים, הקימו צוות עתונאים ומדפיסים והוציאו גיליון יומי ראשון ב-18 ביוני 1919 תחת הכותרת חדשות הארץ. רק כעבור מספר חודשים, בדצמבר 1919, קוצר שם העתון להארץ. עד שלהי 1922 היתה מערכת הארץ בירושלים. העתון הוגדר כעסק עצמאי השייך ל"חברת הארץ בע"מ". גולדברג התמנה למו"ל העתון וזלצמן למנהלו. יחד עם זאת היה גולדברג מודע לעובדה שהעתון לא יוכל לעמוד על רגליו בחודשים הראשונים בשל

הצליח בזכות סגנונו הסנסציוני הבוטה להעביר לצדו חלק ניכר מציבור הקוראים הארץ ישראלית ולזכות במקביל בעיקר הכנסות הפרסום.¹⁰ בעיני דואר היום הצטייר הארץ כעתון ממסדי חסר עניין החי על קופת הציבור כדי לקדם אינטרסים פרטיים של אישים כמנחם אוסישקין, הארץ מצדו הציג את דואר היום כעתון בלתי אמין ותסר אחריות ציבורית והוא אף ניסה לארגן ב-13 במרס 1921 חרם קוראים ומודעות כנגדו, ניסיון שניכשל.¹¹ בסוף אוגוסט 1921 דימה דואר היום את הארץ לזקנה עייפה וזעופה הרוקדת בשארית כוחותיה לחליל המוסדות, בדרך כלל מרקידים את הזקנה לפני או בשעת אירוע גדול, לפני או בשעת ביקור חשוב צורך להחליש את דעת הקהל ולפסול למפרע את המקטרגים.¹²

תיאור זה של הארץ שיקף גם את הלך הרוח במערכת העתון בקיץ 1921. נראה שבאותה עת כשל כוחו של פרלמן והוא איים ללכת בעקבות טורבו ולהתפטר. כדי להקל עליו, מינתה ההנהלה לצדו עורך נוסף, את חבר "ועד הצירים" לייב יפה, שכעבור כמה חודשים הפך לעורך יחיד. נראה שיפה ניסה לנצל את היותו דמות פוליטית כדי לגייס כספים לעתון מהתנועה הציונית. ואכן, הוא הצליח לגייס עוד לפני שהתמנה לעורך, בקונגרס הציוני בקרלסבד (לשם נסע כציר), 500 לירות עבור העתון.¹³

סביב נסיעתו של יפה לאירופה ביולי 1922 התחולל סכסוך בתוך מערכת הארץ בין יפה לחבר המערכת ק.י. סילמן. סילמן שרצה לצאת לאירופה בעצמו, ניתקל בהתנגדות יפה וסופו שפוטרו מהעתון. בתגובה הגיש תביעה משפטית כנגד הארץ על הלנת שכר ואי תשלום פיצויים. כשהציע העתון להחזיר לו את החוב בתשלומים, סירב סילמן בטענה שאין הוא בטוח שהעתון יחזיק מעמד אפילו חודש. במהלך המשפט תקף סילמן קשות את לייב יפה. הוא תאר כיצד חתר יפה, שמונה במקור כמנהל העתון, נגד העורך הראשי ד"ר פרלמן ותפס את מקומו. הוא הציג כאיש קשה שהסתכסך עם רוב עובדי העתון וכתוצאה מכך הפסיק אף זאב ז'בוטינסקי לכתוב בו. בעוד העובדים לא קיבלו מזה חודשיים את משכורתם, דאג הוא לעצמו לשכר שמן, הגדול פי שלוש מזה של העובדים. איש זה, שעדיין אינו שולט אפילו בעברית, הוא שגרם לטענת סילמן לנפילתו הסופית של הארץ.¹⁴

בקיץ 1922 נראה היה שימי העתון ספורים. יפה שלח מכתבים לאוסישקין וסוקולוב ואפילו לשלמה זלמן שוקן בברלין. הוא תבע מההנהלה הציונית ומקרן היסוד לקבל אחריות לעתון.¹⁵

נראה שבאותה עת השלים יפה עם עובדת נפילת הארץ ולכן הוא שלח ב-8 באוגוסט 1922 מכתב מסכם שעיקר מטרתו להראות עד כמה הוא עצמו פעל והתאמץ להחיות את העתון. כך סיפר שהארץ יוצא ב-2,000 עותקים בימי חול וב-3,000 עותקים בסוף השבוע. ב-1921 סבל העתון מגרעון של 300 לירות מצריות לחודש, גרעון הגבוה פי שניים מזה שהעריך גולדברג ב-1919.¹⁶ יפה ייחס לעצמו הצלחה בצמצום הגרעון שירד בקיץ 1922 לממדים אותם חזה גולדברג, 150 לירות לחודש. אולם למרות השיפור לא ניתן היה להמשיך להוציא את העתון ולפיכך הוא הודיע להנהלה הציונית שהנהלת חברת הארץ החליטה בישיבתה ב-3 באוגוסט 1922 לבטל את החברה, לסגור את העתון ולהעביר את סידורי החיסול לידי עורך דין. הוא עצמו יתאמץ להוציא את העתון עוד כמה שבועות ויתפטר לאחר תום הוועידה הציונית

מיעוט אוכלוסיית הקוראים וכוח הקנייה הנמוך. גולדברג העריך שהעתון יפסיד 130 לירות מצריות לחודש, אולם היה מוכן לכסות מכיסו את ההפסדים.⁵

הארץ בגירסתו החדשה גיבנה על ההנחה שאין הוא עסק מסחרי למטרות רווח גרידא, אלא כלי מעצב ומחנך בשירות התנועה הציונית. לפיכך לא ראו ראשי העתון כל מניעה לפנות בזמנים של מצוקה כלכלית לנדבנים ולהנהלה הציונית כדי שיכסו את גרעונותיו. ההנחה שתמיד ימצא גורם כלשהו שיחליף את העתון ממצוקותיו, בגלל חשיבותו הציבורית, היתה בסיס לפעילות עורכי העתון לאורך כל שנות ה-20 ועד מחצית שנות ה-30.

אולם במאמר הפותח את גיליונו הראשון של העתון המחודש, מ-18 ביוני 1919, הציגה המערכת תפישה אחרת של היחס בין עתונות "טובה" ו"הגונה" לעתונות רוחנית. מטרת ראשי העתון היתה ליצור קודם כל עתון "הגון". הכוונה היא "לעתון שיהיה עומד לגמרי ברשות עצמו". הם סברו שרק עצמאות כלכלית תאפשר לעתון לתאר ולפרש את האירועים בצורה עניינית, ללא משוא פנים ולגלות אחריות ציבורית. זאת לעומת עתון הסנסציה "הצחוב" שהוא עסק קפיטליסטי לכל דבר הרואה עצמו אחראי לרווחי בעליו בלבד. עתון שבשל רצונו להרוויח בכל מחיר גאלץ להתחנף לקורא ולבעלי אינטרסים ולהציג מידע חסר חשיבות ושקר.⁶

בפועל התקשה הארץ לעמוד על רגליו מיומו הראשון. אליעזר בן יהודה, שהשתתף בגיליון הראשון, הודיע שהוא מוכן להתערב שהארץ לא יתקיים עשר שנים, ואם יתקיים, הוא יבקש סליחה מעל עמודי העתון.⁷

כבר בימיו הראשונים של העתון התברר לעורך הראשון, ניסן טורבו, שאחד מתפקידיו המרכזיים הוא לחזר אחר עסקנים ונדבנים כדי שיוזמו כספים להארץ. לאחר כחודש כשל כוחו, והוא התפטר מתפקידו.⁸ מכיוון שאיש לא היה מוכן לקחת תפקיד כפוי טובה זה, ניהלה את העתון במשך כמה חודשים קבוצת עתונאים עד ששכנעו את ד"ר שמואל פרלמן להיכנס לנעליו של טורבו. אבל גם פרלמן (דצמבר 1919 - אוקטובר 1921) נאלץ להשקיע חלק ניכר מזמנו בחיזור אחר הפתחים. העתון סבל מבעיות ניהול שוטפות ומיחסי עבודה בעייתיים. מכיוון שעובדי הדפוס שלו היו דתיים, לא הופיע העתון בימי חול המועד, ולא בימי גשר בין חג לשבת. איכות הדפוס היתה ירודה ומערכת ההפצה מחוץ לירושלים סבלה מתקלות רבות. תפוצת העתון בתקופת פרלמן עמדה על כ-1,500 עותקים. אמנם היו לעתון גם כמה מאות מנויים, בעיקר בגרמניה, אוסטריה ופולין, אולם בשל האינפלציה הדוהרת, הכסף שהגיע לארץ היה חסר ערך ואת עיקר הגרעונות כיסה בסופו של דבר מכיסו גולדברג, כפי שהבטיח.⁹

אולם הסיבה המרכזית למצוקותיו של הארץ נבעה מהתחרות העזה אותה ניהל נגדו עתונו של איתמר בן אבי, דואר היום. כאשר פנו גולדברג ואנשיו לפתיחתו המחודשת של העתון ב-1919, הם הניחו שהארץ ישמש במה מרכזית יחידה לציבור הציוני בארץ. הם סברו שלנוכח גודל השעה שלאחר הצהרת בלפור, יגלו כל הפלגים ביישוב אחריות ויתאחדו סביב עתון אחד. אולם, כפי שהראינו במחקר אחר, לא כך היו פני הדברים. כבר ב-8 באוגוסט 1919 הופיע בירושלים עתונם המתחרה של אליעזר בן יהודה ובנו בן אבי, דואר היום. עתון זה

תוכן יומי לענייני החיים והספרות

היום: 1922

יום ראשון 1 בינואר 1923

מחיר: 10 פא

מחיר חודשי: 300 פא

מחיר שנתי: 3600 פא

מחיר זר: 400 פא

מחיר זר שנתי: 4800 פא

מחיר זר חודשי: 400 פא

מחיר זר יומי: 10 פא

מחיר זר יומי זר: 15 פא

מחיר זר יומי זר: 20 פא

מחיר זר יומי זר: 25 פא

מחיר זר יומי זר: 30 פא

מחיר זר יומי זר: 35 פא

מחיר זר יומי זר: 40 פא

מחיר זר יומי זר: 45 פא

מחיר זר יומי זר: 50 פא

מחיר זר יומי זר: 55 פא

מחיר זר יומי זר: 60 פא

מחיר זר יומי זר: 65 פא

מחיר זר יומי זר: 70 פא

מחיר זר יומי זר: 75 פא

מחיר זר יומי זר: 80 פא

מחיר זר יומי זר: 85 פא

מחיר זר יומי זר: 90 פא

מחיר זר יומי זר: 95 פא

מחיר זר יומי זר: 100 פא

של העתון. כבר ב-19 בנובמבר 1922 הוא הודיע במאמר מערכת לקוראי הארץ שברצונו להמשיך את הקו שהיתוו גולדברג ואנשיו ב-1919: עתון "הגון" שייצג גישה "לאומית" ו"אחראית" וידווח באופן "רציני" ומעמיק על המתרחש. העורך הציג כאן במופגן גישה פטרונית-מחנכת כלפי קוראיו. הוא הודיע שהעתון "בא לספק את צרכי הציבור, אבל אין הוא בא לעשות את רצונו, להיגרר אחרי נטיותיו או לגרות את רגשותיו על ידי דברים שבהפתעה ובסנסציה."²²

תפישת העתון כמפעל תרבותי-אליטיסטי יותר מעסק כלכלי היתה הקו המנחה של גליקסון. הקורא לא נתפש כמי שמפרנס את גליקסון וחבריו, כצרכן שיש להתחשב בו, אלא כ"נתין", כאדם שצריך להיות מלא כבוד, הערכה והכרת תודה לגליקסון ואנשיו על שיצרו עבורו מעיין רוחני, מצפן מוסרי ומורה דרך. עמדה זו משתקפת היטב בגיליון העשור של העתון מיוני 1928. לכבוד יובל זה של העתון כתב גליקסון סידרת מאמרים ובהם טרוניות קשות כנגד קוראיו על שאינם מכירים בחשיבות המפעל הציבורי הקרוי הארץ. קהל קוראי העתון נתפש על ידו כמלא טענות וטרחן, אופקיו צרים ועינו רעה. גליקסון דימה את עובד העתון לאדם היושב בבית זכוכית. אלפי עיניים צופות בו ואורבות לו יום יום ושעה שעה. כולו קניינו הגמור של הקהל. הקהל בארץ אינו סבלני, אינו פתוח למשא ומתן על חילופי דעות. לפיכך אסור לעתון לנסות להנך ולכוון את הקורא. העתון, כתב גליקסון בציניות, הוא רשות הרבים, והרבים הם שמחליטים.²³ גליקסון התגלה כחסיד האבסולוטיזם הנאור ומתנגד למסורת הצרכנית-קפיטליסטית. גישה זו, שסירבה לראות בעתון סחורה, ובהוצאת עתונים פעילות עסקית-יוזמת שמטרתה לרכוש קוראים ומפרסמים רבים ככל האפשר, היתה אחת הסיבות המרכזיות לאי הצלחתו הכלכלית של הארץ תחת הנהגתו של גליקסון.

את גישתו האוטוריטרית הפגין גליקסון לא רק כלפי כלפי קוראיו אלא גם כלפי חברי המערכת. על פי עדותו של בן ציון כ"ץ, שהצטרף לכותבים בהארץ בשנות ה-30, היה גליקסון עורך ריכוזי שניהל את העתון ביד רמה וכפה את דעותיו על חברי הצוות. הוא אף הרחיק מהעתון אנשים ככ"ץ ויעקב רבינוביץ' שהיו בעלי דעה אחרת. למרות טענתו כאילו הוא עומד בראש עתון ליברלי ופולורליסטי, הקפיד גליקסון שהכל יהיה לפי רוחו ולא רצה להודות בזה, שהעתון אינו קניין רווחני-פרטי של העורך, ושיש לתת בו מקום למשתתפים בעלי דעות אחרות.²⁴ משהו על גישתו ניתן ללמוד ממכתב ששלח גליקסון למנהל העתון אהרון כהן ב-29 באוגוסט 1933. על רקע העימות באותם ימים בין מפא"י לרוויזיוניזם לאחר רצח ארלוזורוב, כעס גליקסון על שהארץ אפשר פרסום מאמר של שלום שווארץ הרוויזיוניסט. גליקסון כתב שאיננו מבין מדוע צריך הארץ לפרסם מאמר של עתונאי שאפילו עתונו הוא, דואר היום, דחה אותו. לפיכך הוא דרש שבעתיד לא יופיעו יותר מאמרי שווארץ בעתון.²⁵ טענה זו של גליקסון שהוא והעתון חד הם, ושהוא הוא היוצר האמיתי של הארץ חזרה והופיעה בהתכתבות שניהל גליקסון מספר שנים מאוחר יותר, ב-1937, עם ש"ז שוקן, סביב זכויות הפנסיה שלו.²⁶

משברים כלכליים ב"הארץ" בשנות ה-20
בתחילת מרס 1925 ציין הנדבן י.ל. גולדברג ביומנו שזה עתה חזר

הארץ - תרבות

ל. אברהמוביץ יפו
קתן ואש לנבא העתיד באי

בית הסלון העברי
במרתה יהודה גולדברג

מרתה יהודה גולדברג
במרתה יהודה גולדברג

ספרות

הרומן החדש
הרומן החדש

תלנית איי

נגדיכם החרפיים
מורומס

הארץ עובר לתל אביב - מודעה אנכית בעמוד הראשון, 1 בינואר 1923

העתון ולעמוד בראש הקואופרטיב החדש כעורך ראשי. גליקסון, שעוד ב-1917 ערך במוסקווה את העתון העם במימון גולדברג, ענה שהוא מוכן להיכנס לתפקיד לתקופה קצרה של מספר חודשים. למעשה, גליקסון התנה מספר תנאים לכניסתו לתפקיד. הראשון שבהם היה קבלת סיבסוד חודשי קבוע מהתנועה הציונית.²⁷ דרישתו של גליקסון התקבלה וב-21 בדצמבר 1922 אישרה ההנהלה הציונית בירושלים, על פי הצעתו של מנחם אוסישקין, הקצבה קבועה בת 50 לירות לתודש להארץ.²⁸ דרישתו השנייה של גליקסון היתה להעביר את מערכת העתון לתל אביב. גליקסון סבר, בצדק, שקהל היעד של העתון, ציבור ציוני, חילוני, ליברלי בן המעמד הבינוני, מרוכז באזור השפלה יותר מאשר בירושלים. נראה שהוא עצמו לא אהב את ירושלים והעדיף לשבת בתל אביב (בסוף חייו עבר לרמת גן).

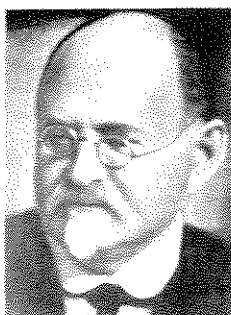
בפועל נכנס גליקסון לתפקיד עורך ראשי כבר ב-17.11.1922. בעקבות זאת עברה השליטה בעתון מידי "חברת הארץ בע"מ" לידי "קבוצת עובדי הארץ", קואופרטיב שעם חבריו נמנו עתונאים, פקידים, פועלי דפוס ומגיהים, כולם עובדי העתון. כעבור חודש וחצי נטש העתון את ירושלים והחל ב-1 בינואר 1923 החל לצאת בתל אביב. מרגע כניסתו לתפקיד אימץ גליקסון עמדה ברורה ביחס לתפקידו

לגליקסון. הם סיפרו שהסכימו לרפורמת השכר שהציע מר כהן בעתון אבל כתוצאה ממנה שכרם הפך לנמוך יותר מזה של עובדי הדפוס וההנהלה והם נאלצים להשלים את שכרם מעבודות מחוץ לעתון. למרות אי צדק זה הם מוכנים לשאת בנטל, מכיוון שהם חברי קואופרטיב צריכים לגלות אחריות לשמירה על תקציב מאוזן. אולם לאחרונה הופר הסטטוס קוו מכיוון שההנהלה שכרה עובדים חדשים בדפוס, בהנהלה ובמערכת, ששכרם באופן פרדוקסלי גבוה יותר מזה של חברי הקואופרטיב הוותיקים. כתוצאה מכך נוצרה חריגה תקציבית של 170 לירות.

מהנחת האבן פינה לבניינו החדש של הארץ, גולדברג כתב בסיפוק שהקמת הבניין החדש מלמדת שמצבו של העתון טוב, והוא הצליח סוף סוף להתבסס ולהכות שורשים.²⁷ אולם הדיאגנוזה של גולדברג היתה מוטעית. למעשה בתקופה זו המשיך הארץ להתקיים בקושי רב. דואר היום המשיך להיות העתון הנמכר והמשגשג בארץ. סגנונו הסנסציוני משך קוראים ותקוותו של הארץ ששינוי פני העלייה יוביל להעלמו של העתון ה"צהוב" נכזבה. רבים מאנשי העלייה הרביעית, שנמנו עם המעמד הבינוני הנמוך והיו אמונים על קריאת עתונות יידיית עממית בפולין, הצטרפו באופן טבעי לקהל הקוראים של דואר היום. זה הגדיל את תפוצתו באמצעות ניהול מסעי צלב סנסציוניים נגד דמויות בולטות ביישוב כדוגמת המסע שנוהל נגד ד"ר ארתור רופין בין 1923 ל-1926.²⁸ הארץ לא הצליח להתמודד עם הסגנון הסנסציוני ועם שטף החידושים של מתחרהו. העובדה שדואר היום הכריז ב-25.9.1925 על קבלת מברקים ישירות מחו"ל ולא דרך קהיר, ועל הפיכתו לעתון בוקר, רק הגדילה את תפוצתו. טענותיו של משה מדויני בהארץ כאילו מדובר במעשה רמייה ולא במהפכה עתונאית של ממש, לא הובילו לפגיעה בפופולריות של עתונו של בן אב"י.²⁹ למעשה כבר ב-1923 הופקד מדויני על מלאכת ערעור אמינותו של דואר היום. הוא הציג את יריבו כעתון רשלני ולא הגון המפרסם מידע לא אמין ולעתים אף שקרי.³⁰ אולם לא היה במאמרים כדי לפגוע בדואר היום ולהגדיל את תפוצת הארץ.

העורך במשך כ-15 שנה – ד"ר משה גליקסון

המו"ל הראשון – יצחק לייב גולדברג

בתחילת יוני 1925 נוסף מתחרה חדש להארץ בדמות עתון ההסתדרות דבר. למרות שגליקסון קיים יחסים טובים עם עורך העתון ברל כצנלסון ואנשיו, הובילה הקמת דבר לפגיעה נוספת במכירת הארץ. סיבה נוספת למצוקת הארץ היתה המשבר הכלכלי שהורגש היטב בארץ משלהי 1925 והוביל לאבטלה, לירידת כוח הקנייה ומכאן להקטנת המכירות ושטחי הפרסום.

נראה שכבר בקיץ 1925 נעשו ניסיונות לקיצוצים וצמצומים בעתון. הן ברמת ההוצאות (טלפון, חשמל) והן בנושא קיצוץ השכר. קיצוצים אילו נערכו ביוזמת דוד כהן, שהוא ואחיו תנחום נמנו עם השובי התורמים לעתון. אולם הקיצוצים לא היו יעילים וגרמו למתחים בין חברי הקואופרטיב.

בתחילת שנות ה-60 במבוא לכתבי גליקסון, סיפרה אלמנתו על ימי הקואופרטיב הראשונים:

כל עובדי העתון, חברי מערכת ועובדים טכניים, החליטו לקבל על עצמם, על דרך הקואופרטיב, את האחריות על המפעל. בהנחה שההפסד הבלתי נמנע יכוסה במקצת על ידי יידי הארץ. אולם עזרת הידידים היתה מצומצמת ולא הספיקה לחלץ אותם מהמצוקה ואף לא כדי להבטיח משכורת קבועה ולו הצנועה ביותר. שנים רבות נאבק העתון יום יום על קיומו ממש. הארץ התקיים רק הודות למסירותם של חברי הקואופרטיב, לעבודתה המסורה של המערכת ולנכונות התברים להסתפק במועט שבמועט לכלכלת ביתם. רק כך הצליח הארץ להתקיים ואפילו לעלות באיכותו ובתפוצתו ולרכוש לו בציבור יחס של כבוד ואמון שאינו פוסק.³¹

עיון ב"תיק גליקסון" מראה שאכן רצונם של חברי הקואופרטיב להמשיך בהוצאת העתון הוביל אותם לחיי מחסור ובעקיפין גרם לכססוכים פנימיים בתוך העתון.

ב-25 ביולי 1925 שלחו נציגי העתונאים בהארץ מכתב וזעם

היותנו בעלי מניות, ציינו הכותבים, אינה יתרון אלא חסרון שכן שכרנו נמוך מזה של העובדים השכירים המקבלים שכר הגבוה מזה של חברי הקואופרטיב. הם גם כעסו שלמרות היותם חברי קואופרטיב אין ההנהלה מתייעצת עמם בנושא חריגות התקציב. לגופו של עניין, הם דרשו במפגיע תוספת שכר שכן "כל סוחר בעמיו, וה' כהן בכלל זה, מבין שטובתו של עסק דורשת שיעובדיו ירוויחו את לחמם בכבוד ולכל הפחות בצמצום, בלי שיצטרכו לנוע על פרנסות אחרות."³² מחברי המכתב, שנמנו עם בכירי העתונאים, חישוב שמינימום הצרכים של משפחה קטנה בארץ ישראל הוא כעשרים לירות לחודש, שכן רק שכר הדירה התייקר בחודשים האחרונים בשלוש לירות לחודש. לפיכך דרשו חברי המערכת שכר חודשי שנע מ-14 לירות (לרזמים מוצרי, הסופר לעניינים ערבים של העתון) ל-20 לירות לחודש לליטאי, גינזבורג ורושצ'יק. במכתב נוסף הציבו חברי המערכת אולטימטום וציינו, שלאור התייקרות צרכי החיים בזמן האחרון וריבוי העבודה שנתוספה עם הגדלת העתון "והעובדה שאנו נשאנו בסבלות העתון במשך שנים אחדות, שנות מחסור אמיתי שלא ידוע לאלה שנצטרפו לעבודה בזמן האחרון, אנו מודיעים לכם שהחל מהראשון לאוגוסט שנה זו נוכל לעבוד רק אם דרישות השכר שלנו יענו."³³

נראה שבתחילת 1926 נעשה ניסיון נוסף לצמצום תקציבי. מגילוי דעת שהוציאו חברי מערכת הארץ אנו למדים שהוחלט לצמצם את תקציב העתון ל-650 לירות לחודש. נראה שנציגי העתונאים הסכימו לקיצוץ השכר והשעות הנוספות עודו שנציגי הפועלים התנגדו לצמצום חופשות, לקיצוץ שעות נוספות ולפיטורי עובדים. העתונאים האשימו את פועלי הדפוס שלמרות היותם חברי קואופרטיב אין הם מגלים

שבועות, תחילה בווישי (צרפת) ואחר כך במריאנדר (צ'כוסלובקיה). הוא נהג לצאת מהארץ בתחילת יולי, השתתף בכנס ציוני ומשם פנה לאתרי הבריאות והגופש, בהם שהה עד ראש השנה ולעיתים נשאר עד סוף אוקטובר. מאז 1927 שהה גליקסון כשלושה חודשים בשנה, בממוצע, בחו"ל. חלק ניכר מ"תיק גליקסון" כולל התכתבויות אותן ניהל גליקסון עם ידידו ליטאי ומאוחר יותר עם מנהלי העתון אהרון כהן וזלמן שבלב. במכתבים אלה סיפר גליקסון על מצבו הבריאותי, ביקש שיעבירו כספים למימון הטיפול בו, העיר הערות על עניני העתון ואף דיווח על ניסיונות לגייס כספים. כך, לדוגמה, במכתב שנשלח לליטאי מווישי סיפר שניסה לגייס כספים לעתון במהלך הקונגרס הציוני בבזל בקיץ 1927 והובטחו לו 800 לירות ועוד 200 לירות שיגיעו מפריס.⁴⁰

ראוי לציין שבמכתב זה ביקש גליקסון מליטאי שהוא וחבריו יעסקו ברפורמות בעתון עוד לפני שובו לארץ. הוא ניסה לגייס כספים גם בשנים הבאות תוך הצלחה מועטה. ביולי 1931 הודיע במכתב מבזל שניסיונות גייס הכספים נכשלו. חודש מאוחר יותר הרחיב וסיפר עד כמה השפיל עצמו בניסיונות לגייס כספים.⁴¹

"הארץ" במאורעות 1929 ואחריהם

לקראת ראש השנה תרפ"ט הכריז דואר היום על "מהפכה עתונאית חדשה". בגיליון ה-17 בספטמבר 1928 הוא בישר לקוראיו: "מהיום חצי גרוש הגיליון, דואר היום על כוס הקהווה בכל ערי יהודה, שומרון וכפריהם ולארוחת הצהריים בכל שאר ערי הארץ וכפריה". המהפכה הייתה כפולה. ראשית, הורדת מחיר העתון לחצי; בעוד שאר היומונים נמכרו בגרוש אחד לגיליון, החליט בן אב"י למכור את עתונו בהצי גרוש. במקביל הודיע העתון הירושלמי על שיפור בזמני ההפצה. כאמור, מאז 1925 היה דואר היום עתון בוקר, אולם עתה ניסה להקדים עוד יותר את זמן הופעתו והבטיח לקוראיו באזור תל אביב שיקבלו את העתון בשש בבוקר, לקוראיו בחיפה בתשע וחצי בבוקר, ולאנשי טבריה "עד לצהריים."⁴² ראוי לציין שגם בסוף 1928 עדיין לא הצליח דואר היום לספק לקוראיו מברקים ישירים מאירופה ורק בסוף 1929 התאפשר הדבר לאחר שסוכנות רויטרס הקימה סניף בארץ.⁴³ במקביל המשיך העתון להשתמש בטכניקת העריכה הסנסציונית בטיפולו במידע חדשותי. בסוף ספטמבר 1928, כשנה לפני מאורעות 1929, הוא פרסם סידרת כותרות סנסציוניות המתריעות כנגד הטיפול ה"ברברי" של הבריטים במתפללים יהודים בכותל המערבי.⁴⁴ נוסח עריכה זה הוביל לגידול משמעותי בתפוצתו. לדוגמה, ב-26 בספטמבר 1928 דיווח העתון שגיליונו מהיום הקודם נמכר כולו למרות שהודפסו 1,000 גיליונות מעל למספר הרגיל, ולפיכך התקשרו אנשי המשרד ביפו טלפונית לירושלים ודרשו 1,400 עותקים נוספים.⁴⁵ כעבור יום הודיע העתון על "רקורד" בעתונות העברית, לאחר שגיליון ה-27 בספטמבר 1928 נמכר ב-7,000 עותקים.⁴⁶

מול שטף החידושים העתונאיים והכותרת הרעשנית עמד הארץ חסר אוינים. ב-25 בספטמבר 1928 תקף משה מדיני בחריפות מעל דפי העתון את מתחרו וטען, כפי שעשה בשנים קודמות, שה"מהפכה העתונאית" של דואר היום אינה אלא אחיזת עיניים.⁴⁷ אורי קיסרי, ענה למדיני מעל דפי דואר היום בלגלוג, וטען שמתגובת הארץ

אחריות והתנהגותם סופה שתביא להרס העתון.⁴⁸ נראה שלקראת ראש השנה תרפ"ז הגיעו מים עד נפש. ניסיונות הרפורמה נכשלו ולגליקסון לא נותר אלא לחזור ולפנות ל"ל. גולדברג שיחלץ את העתון ממצוקתו. במכתב מ-15 בספטמבר 1926 סיפר גליקסון לגולדברג שהוא מחלים כרגע בבית הבראה על הכרמל, אולם גם כאן הוא נאלץ להמשיך לעסוק בעניני העתון. לדבריו, הסיבה לקשייו של העתון אינה נובעת מתחרות, שכן גם מצב המתחרים אינו טוב, אלא משום המשבר הכלכלי. כתוצאה מהמשבר נחלשה מאוד מכירת הגיליונות שכן אין בכיסו של הציבור פרוטה. גם ההכנסה מן המודעות נפגעה קשות. "ירד במידה מבחילה מחיר המודעות... העיקר, אין זוכים לראות פרוטה, ואם בעל המודעה השנתית גותן סוף סוף שטר לתשלום מחירה, אין הוא פורע אותו לבסוף."⁴⁹ גליקסון טען שעל הגייר נראה מצבו של העתון לא רע, אולם בפועל ירדו הכנסותיו ועמדו על 500 לירות לחודש בעוד הוצאותיו עמדו על 750 לירות לחודש. כדי להתמודד עם הגרעון ערך העתון כבר ב-1925 קיצוצים מרחיקי לכת והוריד את המשכורות ב-40 אחוז. אולם העתון לא הצליח לעמוד על רגליו בשל חובותיו. בפועל הוא חייב 300 לירות לחברת החשמל ולחברות אחרות, סכום הגדל בכל חודש בשל הריבית הגבוהה. כתוצאה מכך נמצא העתון בסכנת קיום ממש משום שבעלי החוב יכולים להטיל עליו עיקול. "חברת החשמל יכולה וגם עתידה להפסיק לנו את החשמל ואנו צריכים לתכות יום יום לקסטרופה." המכתב הסתיים באולטימטום: גליקסון טען שכשל כוחו ולפיכך החליט לסיים תפקידו ב-1 בינואר 1927, אלא אם יסייעו לעתון להחזיר את חובותיו.⁵⁰

האם הגזים גליקסון בתיאור מצבו הפיננסי של העתון? 11 שנה מאוחר יותר הוגש לשוקן, בעליו החדש של העתון, דין וחשבון על מאוני הארץ, הכולל גם מידע על שנת 1926.

להלן נתוני ההוצאות וההכנסות של העתון בשנה האמורה:
הוצאות: נייר - 1,066 ל"מ, שכר דירה - 1,077, משכורות - 5,122, תחבורה-הובלות - 455, שונות - 690, שכר סופרים - 594. סה"כ הוצאות - 9,004 לירות מצריות.
הכנסות: מכירת גיליונות - 4,667 לירות, פרסומות - 3,114, סה"כ הכנסות - 7,781 לירות.⁵¹

בעוד גליקסון צפה ב-1926 לעתון הפסד שנתי של 3,000 לירות, הראה המאזן הפסד קטן יותר - של 1,228 לירות. בסופו של דבר נרתם גולדברג מחדש לעזרת העתון, בעוד גליקסון המשיך בניסיונות הקיצוצים בהוצאות חשמל, טלפון, נסיעות וחומרי כתיבה ובתשלום עבור שעות נוספות ושכר סופרים.⁵²

תלאותיו של העתון נמשכו עד סוף שנות ה-20. ניתן לאתר מגמה די קבועה: העתון נכנס להפסדים, ביצע קיצוצים, נתקל בקשיים מבית ובסופו של דבר פנה לנדבנים כגולדברג והאחים כהן מברלין כדי שיחלצו אותו ממצוקתו. מקור מימון נוסף היה תרומות שאותן ניסה גליקסון לאסוף במהלך מסעותיו בחו"ל.

מאז תחילת שנות ה-20 נהג גליקסון לנסוע מדי שנה כדי להשתתף ולסקר את הוועידות והקונגרסים הציוניים. בקיץ 1927 הודיע במכתב מפריס לליטאי שמצב בריאותו הידרדר, הרופא איבחן אצלו מחלת לב ולחץ דם גבוה וגזר עליו לשהות מספר שבועות במעיינות מרפא.⁵³ מאז ולאורך כל שנות ה-30 נהג גליקסון לשהות מדי שנה מספר

מאות לירות, באמצעותו ניתן היה לצמצם את התשלומים "החמסניים" לחברת החשמל.

אנו רואים שגם בתחילת 1930 עדיין ראה גליקסון בעתון מפעל ציבורי מהנך ולפיכך הוא לא מצא כל פסול שמפעם לפעם ייעזר העתון בנדבן זה או אחר להיחלץ מחובותיו. שכן להארץ לא היה גב כלכלי-מפלגתי חזק כמו לדבר.⁶⁰ לפיכך אין פלא שהעתון המשיך בתחילת שנות ה-30 להיעזר בתורמים כמו י.ל. גולדברג כדי להחזיר חוב זה או אחר. העובדה שבשנים 1930-1932 חלה מחדש האטה בפעולת המשק הארץ ישראלי רק הכבידה על מצבו של הארץ.⁶¹

פירוק הקואופרטיב

מצבו הכלכלי של העתון בתחילת שנות ה-30 המשיך להיות מעורר, נמשכו הקיצוצים ובמקביל הפניות לנדבנים בבקשת עזרה. עם המשפחות התורמות נמנתה גם משפחת כהן מברלין שבניה תנחום ודוד היו מעורבים בגיוס כספים להארץ מאז שנות ה-20. המשפחה אפשרה לעתון לבנות את ביתו על אחד ממגרשיה ואף מימנה את רוב הוצאות הבנייה שלו. היא גם אפשרה להדפיס את הארץ בבית דפוס השייך לה ללא תמורה, ואף שילמה עבור העתון את מסי העירייה ומס הרכוש.

אולם בתחילת שנות ה-30 הורע מצבה של משפחה זו. במכתב לליטא מבול כתב גליקסון ב-27 ביולי 1931 כי שמע שמצב עסקיהם של בני משפחת כהן אינו טוב. לפיכך סבר גליקסון ש"אין זה הוגן שאין אנו משלמים למשפחת כהן עבור בית הדפוס ואפילו את המסים אין אנו פורעים."⁶²

במכתב נוסף מבול סיפר גליקסון שקיבל את מכתבו של תנחום כהן ובו סיפר לו שמשפחתו על סף פשיטת רגל. בתי המסחר שלהם בקופנהגן ולונדון נפלו. עסקיהם בברלין עדיין מחזיקים מעמד אבל נמצאים בסכנה גדולה. הם רוצים למכור את העסק ולצאת ללא כסף וללא חובות. כל המשפחה הגדולה הזאת, כשבעים נפש, תלויה ועומדת היום על עברי פי פחת. לפיכך ביקש תנחום כהן מגליקסון שלאחר שישוב לארץ, ירשום את אחיו דוד כאחד משותפי הקואופרטיב וכך יזכה לקבל את שכר הדירה תמורת בניין העתון ששולם עד עתה לבנק האפופיקאי. כן ביקש שהעתון ישלם את המיסים והביטוח. גליקסון ביקש מליטא שידאג למילוי הבקשות למרות מצבו הקשה של העתון.⁶³ במכתב ממועד מאוחר יותר דרש גליקסון שוב לרשום את דוד כהן כתבר הקואופרטיב ולשלם את המסים.⁶⁴

כתוצאה מהתמוטטות משפחת כהן נוצר בקופת העתון "חור" תקציבי. כבר ב-27 ביולי 1931 הודיע גליקסון לליטא ש"אין ברירה אלא לסדר תקציב חדש על פי הכנסותינו. די לנו בצרות החובות שאין להם תקנה, ולפיכך יש להתחיל לארגן קיצוץ בתקציב." רישיה זו חזרה גם במכתביו לליטא מאוגוסט 1931.⁶⁵ במכתבו מה-12 באוגוסט 1931 נראה היה שגליקסון מאבד את עשתונותו. הוא זעם שהוא מכלה כוחותיו ומשפיל עצמו באירופה במאמצי סרק לגיוס כספים לעתון בעוד חברי המערכת לא עושים דבר לסייע. אם עובדי הארץ הם חבורת שוטים המאבדים עצמם לדעת הרי הוא מסיר אחריותו מניהול העתון.⁶⁶

חששו של גליקסון לגורל העתון בעקבות ההתמוטטות הכלכלית

בניגוד לאופיו הבידורי, הצעקני והבלתי אחראי של דואר היום, הרי שעתה, בסוף 1929, החליט הארץ להיענות לדרישות הקהל ולהוציא עתון ערב "קל", אינפורמטיבי, עם כותרות מסקרנות, סגנון כתיבה סיפורי ואף סיפורים בהמשכים. נראה שהעתון ניסה להתאים עצמו הן לקהל האליטיסטי באמצעות מהדורת הבוקר שחלקה נמכר בשיטת המנויים, והן לקהל העממי יותר באמצעות מהדורת ערב שנמכרה ברחוב וניסתה למשוך את תשומת לבו של הקהל באמצעות כותרות "זועקות". באופן מפתיע, נראה שאפילו דעתו של גליקסון היתה נוחה מעתון הערב מכיוון שבמסמך מפברואר 1930 הוא כתב שלעתון הערב של הארץ: "...יש אופי עממי מיוחד. הדברים שהוא מביא הם קלים, מלאים עניין ומרוכזים, הפובליציסטיקה שלו היא יחידה במינה, רשימות קטנות, מרוכזות, מלאות תוכן ועניין ויפות מצד הסגנון והצורה."⁶⁷

אולם נראה שמהדורת הערב לא הביאה להארץ ישועה כלכלית. שכן עם סיום דיוני ועדת שאו ירד עניין הציבור במידע חדשותי שוטף ואפילו דואר היום נאלץ לסגור את עתון הערב שלו בסוף דצמבר 1929. אולם הארץ המשיך והתעקש להוציא את עתונו הוא. בדו"ח מ-5 בפברואר 1930 ציין גליקסון שבסך הכל מאורעות 1929 גרמו להפסד כספים לעתון, משום שחלה ירידה בהכנסות ממודעות. ההכנסות מענף זה ירדו במאה לירות לחודש והיו חודשים שההכנסות היו אף נמוכות יותר. אמנם במקביל עלתה תפוצת העתון, אולם עלייה זו הובילה לגידול בהוצאות. כך לדוגמה גילה גליקסון, שהסיקור החדשותי של דיוני ועדת שאו בשתי המהדורות עלה לעתון 150 לירות. אולם עתה, עם סיום דיוני הוועדה, חלה ירידה בתפוצת מהדורות הבוקר והערב. כרגיל התנחם גליקסון בעובדה שהירידה בקרב המתחרים היתה גדולה יותר. השאלה שעמדה על הפרק היתה: האם ללכת בעקבות דואר היום ולסגור את מהדורת הערב של העתון? גליקסון סבר שאין זה רעיון טוב. זאת, מכיוון שלאחרונה החל להופיע בתל אביב עתון ערב חדש בשם הזמן, מטעם חוגים המקורבים לעיריית תל אביב. גליקסון העריך שסגירת עתון הערב תוביל מחד להתחזקות הזמן ומאידך תעזור לדואר היום, שאת האופוזיציה שלו להסתדרות הציונית הוא הגדיר כחתרנות ממש. לפיכך יש לעשות כל מאמץ לקיים את עתון הערב, וזו גם דעתו של ידיד העתון י.ל. גולדברג.⁶⁸

כיום, ציין גליקסון בתחילת 1930, עומד גרעון הארץ על 100 לירות לחודש (גרעון נמוך בהרבה מזה של 1926). אולם לדבריו, שורש הבעיה אינו בגרעון זה שנבע כאמור מירידת רווחי הפרסום ועליית הוצאות הסיקור העתונאי, אלא הוא גבע מהחובות הכבדים של העתון מהם לא הצליח הארץ להשתחרר זה שנים. חובות אלו עמדו בפברואר 1930 על 1,100 לירות, אולם מכיוון שספקים ומפרסמים עדיין חייבים לעתון כ-800 לירות, עמד החוב הריאלי של העתון על 300 לירות בלבד. לדברי גליקסון אין זה חוב קטסטרופלי למפעל ציבורי שתקציבו נע בין 800-850 לירות לחודש. מכיוון שהעתון משלם ריבית כבדה על חובותיו, הוא ביקש מידידי העתון שיעזרו לו. בעזרת תמיכה מבחוץ ניתן יהיה גם למנוע גידול חובות לעתיד. כך לדוגמה שילם העתון לחברת החשמל בינואר 1930 46 לירות, מתוכם 15 לירות למאור (שילינג לקילוואט). כדי לפתור את הבעיה הציע גליקסון לרכוש עבור העתון דינמו (גנרטור) להפקת חשמל בסכום של כמה

משכורתו הוא מקבל על עריכה בעוד שאת עבודתו בהנהלה הוא עושה בהתנדבות.⁷²

מבנה העתון, תקציב ושכר באמצע שנות ה-30

בעקבות שינוי הבעלות והשפעתה של תקופת הגיאואות בעקבות התגברות העלייה החמישית, חל שיפור במצבו של העתון והוא גילה סימני צמיחה והתרחבות. אמנם עתון הערב שלו נסגר באביב 1930, אולם מספר שנים מאוחר יותר, באוגוסט 1935, החל הארץ להוציא עתון ערב חדש. אם בתחילת שנות ה-20 עמדה תפוצתו הממוצעת של העתון על 2,000 עותקים ביום, הרי שב-1936, ערב השתלטותו של שוקן על העתון, עמדה תפוצת הארץ על 15,000 גיליונות, לפי החלוקה הבאה: עתון הבוקר - 7,800 מכירה בקיוסקים, 3,400 מנויים (מהם 1,840 בתל אביב בלבד) ו-3,750 של מהדורת הערב.⁷³ העתון העסיק 70 עובדים, מתוכם 22 עתונאים ועורכים. לרשותו עמדו שני בתי דפוס. הדפוס הראשון שימש להדפסת עתון הבוקר והשני להדפסת עתון הערב. כן ביצעו שני בתי הדפוס עבודות עבור גורמים חיצוניים, עובדה שהגדילה את הרווחים.

מתוך "תיק גליקסון" אנו מקבלים מידע מדויק על תקציב ההוצאות וההכנסות של העתון בשנת 1935.⁷⁴ בשנה זו עמדו הוצאות העתון השנתיות על 25,854 לירות, בעוד שהכנסותיו עמדו על 27,240 לירות, כלומר מדובר ברווח של 1,386 לא"י. מאזן זה היה טוב בהרבה מזה שהראה העתון תשע שנים קודם לכן, כאמור, ב-1926 עמדו הוצאות העתון על 9,004 לירות, בעוד שהכנסותיו עמדו על 7,781 לירות, כך שהוא הפסיד באותה שנה 1,228 לירות.⁷⁵

עיון מדויק יותר בתקציב 1935 מציג פירוט הוצאות והכנסות מתברר שבשנה זו הרוויח העתון ממכירת גיליונות 12,152 לירות בעוד שפרסום מודעות הכניס לו 14,617 לירות. לעומת זאת, מהדורת הערב שהחלה להופיע באוגוסט 1935 נשאה הכנסה צנועה יותר של 471 לירות.

תקציב ההוצאות מפורט בהרבה. את החלק הארי של חשבון ההוצאות גבה שכר העובדים והסופרים. ב-1935 שילם העתון 5,180 לירות ל-22 עתונאים. שכרם הכולל השנתי של עובדי הדפוס עמד על 4,229 לירות בעוד שעובדי המנהלה השתכרו 3,271 לירות במהלך שנה זו. במהלך השנה שילם העתון לסוכנויות ידיעות תמורת טלגרמות ותצלומים 1,213 לירות. מרכיב חשוב בהוצאותיו היווה חומר הגלם - נייר העתון - תמורתו שולמו 2,545 לירות. תקציב ההוצאות כלל גם 1,608 לירות על הובלה-הפצה, 157 לירות לחברת החשמל ו-245 לירות עבור שיחות טלפון. במהלך אותה שנה שילם העתון תמורת שכר הדירה של שני בתי הדפוס שלו 1,089 לירות.⁷⁶

כאמור, מנתה מערכת הארץ ב-1935 70 עובדים, מתוכם 22 עתונאים. בראש הסולם עמד גליקסון ומתחתיו מוזכר המערכת ישעיהו קלינוב. בתוך המערכת היתה הבחנה ברורה בין סופרי העתון, העוסקים בכתיבת מאמרי פרשנות והגות לבין הרפורטרים. מהד, נמצאו ותיקים כליטאי, קרופניק, רושצ'וק או הסופר לעניינים ערבים רחמים מוצרי. לצידם ניתן למצוא את עורך המדור הספרותי אברהם שלונסקי שגם לו נשמר מקום של כבוד במערכת. מצד שני נמצאו כתבי שטח כשמעון סאמט, פנחס לבדר ומנדלבוים. לצד מערכת תל אביב עמדו לרשות

של משפחת כהן הוביל לשינוי יחסו לעתון דבר. הארץ קיים יחסי שיתוף עם עתון ההסתדרות מאז הופעתו. לעומת זאת, הוא ראה לאורך כל שנות ה-20 בדואר היום מקור סכנה כלכלית, ערכית ופוליטית. אולם בתחילת שנות ה-30 נמצא דואר היום בשקיעה. אמנם, אחרי למעלה משנתיים של שליטה רוויזיוניסטית הצליח בן אבי' להחזיר את העתון לרשותו, אך דואר היום שוב לא חזר למעמדו כעתון המשגשג ביישוב.⁷⁷ עתה תפס דבר את מקומו כמתחרה הכלכלי המסוכן של הארץ. על רקע עובדה זו ניסה גליקסון לצמצם את שיתוף הפעולה בין שני העתונים. כך, למשל, במכתב לאהרון כהן מ-18.9.1931 הוא התנגד שהירחון הספרותי "מאזניים" שצורף להארץ, יצורף גם לדבר. באותו מכתב הוא התרה במנהל עתונו לשפר את טכניקות העבודה במחלקת הדפוס שעבודתה איטית מדי ואנשיה לא התרגלו עדיין לעבודה עם מכונות הסידור החדשות. בשעה זו הלך דבר וירש את קוראי הארץ הטבעיים מן העלייה החדשה וזאת משום שהיו לו יותר אפשרויות טכניות. האם אין פתרון? שאל גליקסון. ואולי כל הכניסה לבניין החדש היתה מיותרת וכדאי היה לתקן את הבניין הישן.⁷⁸

נראה שמצב הארץ החמיר כל כך ב-1932, עד שהעובדים הבכירים פחדו לחתום על שטרות ושיקים בשם העתון. בפברואר 1932 ביקש גליקסון מליטאי להמשיך לחתום על שטרות של הארץ באופן זמני, עד שהתנהלה תסדר את עניין החתימה.⁷⁹

נראה שבאותה תקופה נעשו מאמצים לפתרון בעיות העתון באמצעות ביטול הקואופרטיב והפיכת העתון לחברת מניות. למעשה, כבר בספטמבר 1929 תמך גליקסון בפירוק הקואופרטיב. במכתב לליטאי הוא ציין שאת הצורה המשפטית החדשה לבעלות שתחליף את זו של הקואופרטיב לא קשה יהיה למצוא. הוא גם סבר שיש להפחית בצורה דרסטית את מספר החברים, להפוך את העתון לחברת מניות לכל דבר. ומי שדעתו אינו נוחה מהשינוי הצפוי, מוזמן להתפטר. להערכתו, לאחר שישולמו פיצויים לעובדים, יהפוך גיהול העתון ליעיל יותר והמצב ישתפר.⁸⁰

תוכניתו זו של גליקסון מומשה רק מספר שנים מאוחר יותר. במרס 1933 חדל הארץ להיות קואופרטיב והפך לחברת מניות בהנהגת דוד כהן. קשה להסביר כיצד כהן, שעסקיו התמוטטו באירופה הצליח להפוך למחזיק מניות מרכזי. אנו סבורים שבעזרת גליקסון הוא חזר להחזיק בפועל בנכסים שבזמנו השאלו הוא ואחיו תנחום להארץ, כמו מגרשים, בניין משרדים וחלק ממכונות הדפוס. כאמור, המידע המצוי בידינו על תהליך שינוי הבעלות ב-1933 הוא מצומצם. אולם מתוך התכתבות שניהל כהן עם שלמה זלמן שוקן, שנתיים וחצי מאוחר יותר, ניתן לקבל את התמונה הבאה: בתחילת 1933 פורק הקואופרטיב, חבריו קיבלו פיצוי כלשהו עבור מניותיהם והפכו לשכירים בעתון, כולל גליקסון עצמו. במקביל חבר דוד כהן לשותף בשם רוזנברג ויחד העבירו לרשותם 38% ממניות הארץ, מתוכן שלט כהן ב-22.5% ורוזנברג ב-15.5%. בחברה היו בעלי מניות נוספים, טברסקי ואשכול, אולם אין בידינו פרטים על גודל אחזקותיהם. בנוסף לחבילת המניות, שלט כהן על בניין הארץ ברחוב מוא"ה.⁸¹ העברת הבעלות לא גרמה לשינויים פרסונליים משמעותיים בעתון. גליקסון המשיך למלא תפקיד של עורך ראשי וכמו בעבר היה מעורב בענייני האדמיניסטרציה של העתון. יחד עם זאת ציין גליקסון במכתב מ-15 בספטמבר 1933 שאת

בגליון זה 42 עמודים

תליון המ' ז"מ כ"ה

מחיר הגליון 5 מא"י
 בערבי שבתות ות"מ 10 מא"י

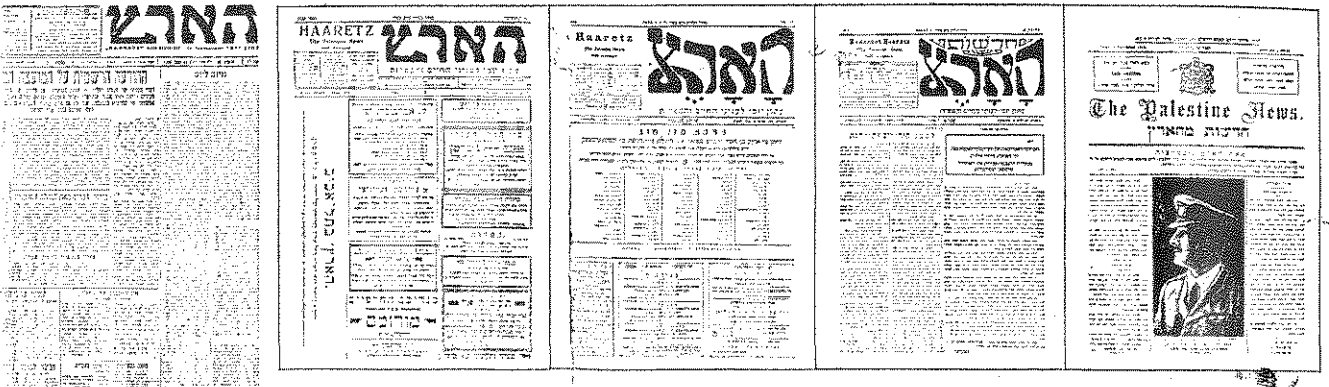
מחיר השנה 150 מא"י
 מחיר חצי שנה 75 מא"י
 מחיר חודש 15 מא"י

מחיר הגליון 5 מא"י
 בערבי שבתות ות"מ 10 מא"י

הארץ

IV. 27 DECEMBER 1935 דצמבר 27 תרצ"ה יום ר' א' שבת תרצ"ה שנה י"ח — 5000 — "HAARETZ" Daily Newspaper עתון יומי

הגליון החמישה אלפים ל"הארץ"

גיליון ה-5,000 של הארץ, 27 בדצמבר 1935, בשלחי תקופת גליקסון

גבוה פי שניים משכר מנהל העתון, פי שלושה משכר עובד דפוס ותיק ופי ארבעה ויותר משכר המגיה.⁷⁹ כעבור למעלה משלוש שנים, ביולי 1936, ניכר עדיין פער עצום בין שכרו החדושי של העורך הראשי לשכר עובדיו. שכרו של גליקסון עמד עתה על 75 לירות לחודש. ליטאי השתכר 30 לירות וסאמט 14 לירות. באותה תקופה, קיץ 1936, עמד שכרם של זלמן שבלב ואהרן כהן, מנהלי העתון על 40 לא"י כל אחד, של מנהל הדפוס ושינסקי על 22 לא"י, של מנהל דפוס ב', חנון, על 25 לא"י ושל המגיה כץ על 16 לא"י. באותה תקופה השתכר פועל הדפוס סמבורסקי 10.5 לא"י והגרפיקאית שושנה כהן 5.5 לא"י.⁸⁰ כפי שנראה בהמשך שכרו של גליקסון שעמד עדיין ב-1 בינואר 1937 על 75 לא"י היה גבוה פי שלושה מזה של עורך דבר ברל כצנלסון, שהשתכר בינואר 1937 25 לא"י.⁸¹

דיפרנציאציה זו בתחום השכר מסבירה מדוע אנשי הארץ היו פעילים בולטים כל כך בהקמתה של אגודת העתונאים כאיגוד מקצועי, שאחד מתפקידיו המרכזיים הוא להגן על תנאי השכר. כבר בעת הקמת הסניף הראשון של אגודת העתונאים בירושלים ב-1933, בלט בו כתב הארץ המקומי ישראל פינקלשטיין. ב-1934 הצטרף אליו כתב הארץ שמעון סאמט, כדמות הבולטת של אגודת העתונאים באזור תל אביב בעוד שהסניף החיפאי של האגודה הוקם ב-1935 על ידי איש הארץ בחיפה, ברכר.⁸²

מעורבותם הנמרצת של עתונאי הארץ באגודת העתונאים מעלה את השאלה האם באמת קופחו עובדי העתון יחסית לעובדי עתונים אחרים. ניתן לקבל תשובה חלקית על שאלה זו על בסיס רשימת שכר

העתון ב-1935 מערכת בירושלים עם שלושה עתונאים בראשות משה מדוני וישראל פינקלשטיין וסניף חיפה עם שני עתונאים בראשות ברכר.

לצד גליקסון ומוכירי המערכת קלינוב היו בראש ההיררכיה של העתון שני מנהלים: זלמן שבלב ואהרן כהן. דמויות דומיננטיות נוספות בעתון היו ש. שבלב (כנראה קרוב משפחה של מנהל העתון), מנהל מחלקת המודעות; שמואלי, מנהל החשבונות, ושינסקי מנהל דפוס א', וחנון מנהל דפוס ב'.⁷⁷

למרות היותו של הארץ ארגון היררכי, דיברו עובדיו בשבחו של עורכם גליקסון. עוד בסוף יולי 1925 תיארו ליטאי, מוצרי, גינזבורג וחבריהם את עורכם כאדם צנוע הרחוק מענייני תומר והמוכן להסתפק במועט. הם כתבו שגליקסון דאג להבטיח קודם כל את פרנסת אנשי הארץ על חשבון שכרו הוא. זהו אדם ותרן שאינו דואג לעצמו וששכרו נמוך בהרבה משל קודמיו.⁷⁸ הצגה זו של גליקסון הצנוע והמעדיף את טובת עובדיו אינה תואמת את טבלת השכר שהוכנה על ידי מנהלי החשבונות של העתון עבור שלמה זלמן שיקן, הבעלים החדשים בדצמבר 1936. על פי טבלה זו השתכר גליקסון במרס 1933 50 לא"י לחודש. ליטאי, חבר מערכת בכיר, ממייסדי העתון ב-1919, השתכר 18 לא"י בעוד שמעון סאמט, כתב זוטר (רפורטר) השתכר 10 לא"י. גליקסון השתכר אפוא פי שניים וחצי יותר מבכירי עתונאיו ופי המישה מכתב זוטר. ראוי לציין שבאותו חודש השתכר מנהל העתון ז. שבלב 27 לא"י, ושינסקי, מנהל דפוס א' השתכר 15 לא"י לחודש, חנון מדפוס ב' קיבל 13 לירות בעוד שהמגיה כץ השתכר 12 לא"י. שכרו של גליקסון היה

המצויה ב"תיק גליקסון". רשימה זו שהוכנה לבקשתו של בעל העתון החדש, שלמה זלמן שוקן, נושאת את התאריך 1.1.1937 והיא כוללת פירוט מדויק של כל משכורות העובדים בהארץ ובדבר. כיצד הצליחו אנשי הארץ להשיג את נתוני השכר של עובדי דבר? האם זוהי עדות לראשיתו של ריגול תעשייתי בין העתונים? קשה לדעת, אולם קשה גם להניח שברל כצנלסון העביר מרצונו נתוני שכר למשפחת שוקן. הטבלה הבאה מציגה נתוני שכר השוואתיים של עתונאי הארץ ודבר בינואר 1937 (הסכומים בלירות ארץ ישראליות).⁸³ צריך עם זאת לזכור שדבר היה חלק ממשק העובדים, שבו שולמה לעובדים משכורת משפחתית, שגודלה נקבע לפי מספר בני המשפחה, בעוד שהארץ היה עתון פרטי.

שכר חודשי - עובדי מערכת הארץ, 1.1.1937	שכר חודשי - עובדי מערכת דבר, 1.1.1937
ד"ר משה גליקסון - 75 לא"י	ברל כצנלסון - 25 לא"י
קלינוב - מזכיר המערכת - 50 לא"י	דוד זכאי - 26 לא"י
ליטאי - 30 לא"י	זלמן רובשוב - 18.2 לא"י
בן-אליעזר - 23 לא"י	מיכאל אסף - ערבית - 19 לא"י
קרופניק - 25 לא"י	מנחם קפליוק - ערבית - 18 לא"י
מוזרי - 26 לא"י	חיים שורר - מערכת לילה - 20 לא"י
רושצ'וק - 32 לא"י	בן-דוד - כלכלה - 22.2 לא"י
קרני - 18 לא"י	בר-לב - כרוניקה - 22.75 לא"י
שמעון סאמט - רמטר - 14 לא"י	הרצל בדגל - עמ' פנימיים - 9.85 לא"י
שלונסקי - ספרות - 30 לא"י	דב שטוק - ספרות - 16.55 לא"י
נתן אלטרמן - מתרגם - 18 לא"י	לאה גולדברג - מוסף ילדים - 10.5 לא"י
ירושלים - משה מדויני - 20 לא"י	ירושלים - שוכמן - 15.75, אלחנני - רמטר - 8.8 לא"י
מינקלשטיין - 18 לא"י	חיפה - מנדל וינגר - 16 לא"י

הטבלה מראה בבירור ששכר העתונאים בהארץ היה גבוה מזה של עובדי דבר. לא רק ששכרו של גליקסון היה גדול פי שלושה מזה של ברל כצנלסון, הרי שהאיש מספר שתיים בהארץ, ישעיהו קלינוב, השתכר כפול מהאיש מספר שתיים בדבר, דוד זכאי. ליטאי מהארץ וזלמן רובשוב (שז"ר) היו אנשי מערכת בכירים ומוותיקי העובדים. רובשוב גם מילא בדבר תפקידי עריכה (לאחר מותו של משה בלינסון). אולם בעוד ליטאי השתכר 30 לירות לחודש, שכרו של רובשוב עמד על 18.2 לירות בלבד. גם שכרם של סופרי דבר לעניינים ערבים, מיכאל אסף ומנחם קפליוק, היה נמוך ב-25% מזה של רחמים מוצרי, סופר הארץ לעניינים ערבים. הדבר נכון גם לגבי העורך הספרותי. אברהם שלונסקי קיבל תמורת עבודת העריכה הספרותית בהארץ 30 לירות לחודש, שכר שמיקמו, לצד ליטאי, במקום הרביעי ברשימת מקבלי השכר במערכת העתון. שכרו של שלונסקי היה אף גבוה יותר משכרו של עורכו הראשי של דבר, ברל כצנלסון, ולמעשה איש מעתונאי דבר לא הגיע לשכרו של שלונסקי. למותר לציין ששכרו של דב שטוק (סדן), שמילא תפקיד מקביל לזה של שלונסקי במערכת דבר היה נמוך בכ-50%. נתן אלטרמן, שבאותה תקופה שימש כמתרגם

המברקים במערכת הלילה של הארץ, וכתב טור מחורז אקטואלי, קיבל שכר גבוה למדי - 18 לא"י. לשם השוואה נציין שבאותה תקופה השתכרה לאה גולדברג עורכת מוסף הילדים של דבר 10.5 לירות. גם בסניפים היה שכר עתונאי הארץ גבוה מזה של עתונאי דבר. שכרו של פינקלשטיין, איש הארץ בירושלים (לצדו של מדויני) היה גבוה יותר מזה של עמיתו בדבר וכך גם שכרו של ברכו בחיפה. לאנשי הארץ היתה אולי סיבה להתלונן על פערים בשכר בתוך מערכת עתונם, אולם ביחס לעתונים אחרים, כמו דבר, היה מצבם טוב בהרבה.

העברת הבעלות על הארץ לידי משפחת שוקן

ביולי 1936 הופיע על נייר המכתבים של גליקסון לוגו חדש: הארץ - עתון יומי. המו"ל - הוצאת "חיים", חברת מניות בע"מ.⁸⁴ לוגו זה מציין את העברת הבעלות על עתון הארץ מידי קבוצת בעלי מניות בראשות דוד כהן לידי שלמה זלמן שוקן.

ראשית המשא ומתן בין כהן לשוקן התקיים כנראה בסתיו 1935 במריאנבד. אנו לומדים על פגישה זו ממכתב ששלח דוד כהן לשוקן בסוף דצמבר 1935. במהלך הפגישה הציעו האחים תנחום ודוד כהן לשוקן לרכוש 50% ממניות הארץ על בסיס ערך כולל של 20,000 לא"י. שוקן נטה לקבל את ההצעה, אולם במקביל לתת להם תנאים טובים יותר ולעלות את סכום הקנייה אם יתאפשר לו לרכוש את רוב המניות. כעבור מספר שבועות התקיימה פגישה נוספת בין הצדדים בלוצרן, אלא שהפעם גילה שוקן פחות התלהבות. הוא העריך את שווי של העתון ב-15,000 לא"י והיה מוכן להיכנס לעסקה בתנאי שיוכל לרכוש לפחות 75% מהמניות.⁸⁵

בדצמבר 1935 הגיע שוקן לארץ וב-19

לחודש הוא שלח מכתב בהול לדוד כהן בתל אביב. שוקן נשמע לחוץ לסיים את עסקת הרכישה במהירות. הוא כתב לכהן שלאחר התייעצות החליט לנסח מכתב שבו כלולות בכתב הצעותיו הסופיות לרכישת הארץ. בדיקת מכתבו של שוקן מראה שהוא היה מוכן לתת בשלב זה עוד פחות ממה שהציע בלוצרן. כן הבהיר שהוא מוכן להיכנס לעסקה רק אם יוכל לרכוש את כל מניות העתון, יחד עם זאת הוא הציע לכהן אופציה לקנייה חוזרת של 25% ממניות העתון (אם כי הוא לא הבטיח לו שיוכל לרכוש בחזרה את המניות במחיר המכירה). שוקן גם דרש להוסיף לתווה סעיף

שלמה זלמן שוקן, המו"ל של הארץ מ-1936

שימנע מכהן בעתיד למכור את מניותיו לגורם שלישי ללא הסכמתו. בחשבון אחרון הציע שוקן לכהן לאחר ניכוי חובות העתון עבור 100% מהמניות 15,000 לא"י. בנוסף לכך הוא היה מעוניין לרכוש מכהן את בניין הארץ ברחוב מוא"ה. עבור הבניין ששטחו היה 1,320 מ"ר ואורך חזיתו 42 מטר, הציע שוקן 7,160 לירות. אולם הצעת רכישת העתון והבניין הותנתה בערך המכונות והמגרשים ובמצב השוק ברגע חתימת ההסכם. כזכור, הוחזקה חבילת המניות המרכזית על ידי דוד כהן (22.5%) ושיתפו רוזנברג (15.5%). שוקן הודיע שהוא מוכן לשלם

תוספת האשה	החלט על דחיה עד סוף השנה האם מטפלים בהם בענין זה? שעברה
קשרים עם המוש- בוח והפרדסנים	קבלו קורספונדנטים חדשים שנותיהם, מספרם, וציון מאמ- במשך הזמן ריהם
ישוב ואדמיניסטר- ציה אנגלית	ע"פ שיהיה בין מר שוקן ודר' סקירם על מש שנעשה בשאלה גליקסון מיום 16.1.36 תשכו הזאת על היחסים בין הישוב ובין האדמי- נסטרציה האנגלית
קורספונדנט בקהיר	שלא הצליחו לעשות זאת בשתוף פעולה עם ה"פלשטיין פוסט". מתקבלים לפעמים ידיעות מדר' וולפסון
הוצאת שבועון	מטפל בזה דר' קופפרברג מצב הענין
הוצאת דו-שבועון	השבו ביום 10.7.36 על הוצאה בלתי פוליטית בשביל הנוצר ובשביל קוראים כלליים האם טפלו בשאלה הזאת?

קטע ממכתבו של ש"ז שוקן למערכת הארץ, על הצעותיו לשינויים בעתון ומה שעלה בגורלן

דוד כהן טען שלמשפחתו חלק בלתי מבוטל בעבודה עקשנית זו. הארץ דרש ממנה במשך השנים קורבנות כספיים ניכרים שלא באו לידי ביטוי במאון המסחרי. "הארץ הוא ילד הייסורים שלנו אבל גם גאוותנו ותקוותנו. עתה כאשר עלינו להיפרד ממנו, אנו רואים בסיפוק שילד זה יימסר דווקא לידיך. אנו יודעים שאצלך יהיה הארץ בידים טובות ויהיו לו אפשרויות נוספות להתפתח. אבל אין זו סיבה שניפגע במוכן החומרי." כהן הסכים שמאז פגישתם במריאנבד עברו מספר חודשים. הוא היה מודע לכך שהתנאים הנוכחים כבר לא כל כך טובים כמו אז, "אבל אנו יודעים שבארץ ישראל לא מתכננים דברים מנקודת ראות של מהיום למחר אלא מתוך ראייה לעתיד וגישה זו חלה גם על מפעל כמו הארץ. ארץ ישראל תהיה עוד שנים רבות ארץ של מקלט והגירה לגבי האוכלוסיה היהודית ותתפתח יותר. אחרי זמנים קשים כמו היום יבואו זמנים טובים יותר ומפעל כמו הארץ בהנהלתך יצליח בכל תחרות ויזכה לרווחים."⁶⁶

המשא ומתן בין הצדדים נמשך עוד כמה חודשים. העובדה ששנת 1935 הסתיימה ברווח צנוע של 1,386 לירות רק עזרה למשפחת כהן. נראה שהעתון עבר בסופו של דבר לידי שלמה זלמן שוקן בתחילת יוני 1936. הופעת הלוגו "הוצאת חיים - חברת מניות בע"מ" מציינת שינוי בעלות זה.

בפועל, שוקן לא שינה הרבה במהלך 1936. הוא השאיר את גליקסון על מכוננו כעורך ראשי ואף העלה את שכרו ב-30.6.1936 מ-50 ל-75 לאי.⁶⁷ למעשה, גם שכרם של רבים מוותיקי העתון הועלה בחודשים

מיד ובמוזמן את חלקה של קבוצת כהן-רוזנברג: הוא מוכן כבר בימים הבאים לשלם עבור זכויות רוזנברג 2,300 לירות ועבור מחצית זכויות כהן 1,700 לירות. בסך הכל התחייב שוקן להעביר מיד 4,000 לירות, כהלוואה לשניים. קודם להעברת הכספים דרש שוקן לחתום על חוזה מכירה משפטי המגדיר את זכויות שני הצדדים והמאפשר נסיגה עם החזרה מיידית של ההלוואה.⁶⁸

למחרת, 20 בדצמבר 1935, שלח דוד כהן את תשובתו. הוא הביע אכזבה עמוקה ממכתבו של שוקן.⁶⁹ הוא ציין שהצעתו של שוקן מהווה נסיגה יחסית להצעותיו במריאנבד ובלוצרן. הוא ואחיו סברו בפגישתם האחרונה ששוקן הולך לקראתם: "אמרת שתשלם 15 אלף לאי" עבור המניות בכללותן ותקבל את מחירינו עבור המגרשים. עתה אתה משנה את דעתך וטוען שהצעתך תלויה בערך המכונות והמגרשים ובמצב בשוק." כהן הזכיר לשוקן שחץ ממנו ומרוזנברג יש לעתון בעלי מניות נוספים כמו טברסקי ואשכול, שחבילות המניות שלהם קטנות יותר אולם אין לזלזל בהם. בהמשך מכתבו כתב כהן בטון נעלב. הוא סבור שלא ניתן לקבוע את ערך העתון כפונקציה של ערך מגרשיו ומכונותיו. לעתון מוניטין, יש לו מעמד לאומי, מדיני, חברתי, תרבותי וחינוכי. הוסיף כהן: "לעתון יותר מערך כלכלי ולכן כנראה אתה מתעניין בו. בניגוד לדבר שמשרת חוג מוגדר ואינטרסים מוגדרים, הארץ היא העתון בה"א הידיעה של ארץ ישראל. הארץ רכש לעצמו עמדה והערכה במשך שנים רבות של עבודה קשה, מצפונית, ומוכנה להקרבה, בניגוד למתחרים."

« H A I M »
PUBLISHING CO., LTD.
TEL-AVIV
P. O. B. 233 Tel. 612, 613

The 28.6.1937 יום

הוצאת "היימ"
חברת מניות בע"מ
חל-אביב
תנח וז"ר 233 תל"פ 612, 613

Herrn Dr. K. Glücksohn,
Ramat Gan

Sehr geehrter Herr Dr. Glücksohn,

Wir bestätigen Ihnen hierdurch nachfolgend die in freundschaftlichem Einvernehmen zwischen Ihnen und uns getroffene Vereinbarung:

1.) Sie scheiden am 1. November 1937 als Chefredakteur des Haarez aus.

Dies wird in der ersten Nummer des Haarez, die - in der ersten Julihälfte - in dem neuen Format erscheint, durch die beiliegende Mitteilung bekanntgegeben, die wir auf Grund eines von Ihnen gefertigten Entwurfes vereinbart haben. Bei der durch die Formatsänderung bedingten Aenderung des Kopfes der Zeitung kommt der bisher im Kopf der Zeitung enthaltene Hinweis, dass Sie Chefredakteur sind, in Fortfall.

2.) Sie haben sich bereit erklärt, sich nach der Rückkehr vom Kongress noch bis zum 31. Oktober 1937 an den Arbeiten der Chefredaktion zu beteiligen - die im Übrigen für die Uebergangszeit von einer Redaktionskommission, bestehend aus den Herren Klinow, Medsini und Gustav Schocken, geführt werden wird -, um so zur Einarbeitung der Redaktionskommission beizutragen.

3.) Bis zum 31. Oktober 1937 behalten Sie Ihr bisheriges Gehalt.

Die Pension, die Sie vom 1. November 1937 ab bis zum Lebensende erhalten, beträgt LP 37.500 monatlich.

Die Witwenpension beträgt LP 21.-- monatlich.

4.) Sie haben sich verpflichtet, in der Zeit bis zum 1. November 1942 in keiner palästinensischen Zeitung zu schreiben und in keiner hebräischen Zeitschrift als Mitarbeiter für aktuelle politische Fragen zu wirken.

5.) Ueber Differenzen, die sich aus diesem Vertrage oder seiner Ausführung ergeben, entscheidet anstelle des ordentlichen Gerichtes ein Schiedsgericht. Hierbei ernennt jede Partei einen Schiedsrichter, die sich auf einen Obmann einigen sollen. Ist eine Einigung auf einen Obmann nicht zu erzielen, so wird der Obmann vom Vorstand der Palestine Jewish Bar Association bestellt.

Wir bitten Sie, uns die beiliegende Kopie zum Zeichen des Einverständnisses, mit Ihrer Unterschrift versehen, zurückzusenden.

Mit vorzüglicher Hochachtung

"HAIM" Publishing Co., Ltd.

1205

[Handwritten signature]

יוני-יולי 1936 בשיעור שנע בין 5% ל-30%. כך לדוגמה עלה שכרו החודשי של מזכיר המערכת קלינוב מ-40 ל-50 לירות, בעוד ששכרו של ליטאי הועלה מ-25 ל-30 לירות. שלונסקי זכה לתוספת היחסית המכובדת ביותר מכיוון שכרו החודשי עלה ב-1.7.1936 מ-22.5 לירות ל-30 לירות. גם אלטרמן הצעיר לא קופח. שכרו הועלה ב-20% - מ-15 ל-18 לירות לחודש. לעומתם העלאת השכר של הרפורטר שמעון סאמט היתה צנועה ביותר - מ-13 ל-14 לירות.

מצבו של העתון לא השתפר במהלך 1936. לאחר שנה רווחית, הראה מאזן 1936 הפסד שלא נראה כמותו קודם לכן. מחד חל גידול רב בהוצאות העתון - מ-25,854 לירות ב-1935 ל-34,366 לירות ב-1936 (עליית הוצאות בשיעור 33%). מאידך, הכנסות הארץ גדלו בצורה צנועה ביותר: מ-26,240 לירות ב-1935 ל-28,207 לירות ב-1936 (עלייה של 3.5%).

בסך הכל ב-1935 הרוויח העתון 1,386 לירות, בעוד שב-1936 הוא הפסיד 6,951 לירות.⁹⁰ את הסיבות להפסד רציני כל כך ניתן לתלות הן בעלייה התלולה של השכר, מ-12,680 לירות ב-1935 ל-18,060 לירות ב-1936 (גם שכר הסופרים עלה מ-1,955 לירות ב-1935 ל-3,277 לירות ב-1936) והן בהתייקרות מרכיבי הוצאה לאור כגון מחיר הנייר שעלה מ-2,545 לירות ב-1935 ל-3,414 לירות ב-1936 ובשכר הדיירה שעלה מ-1,089 לירות ב-1935 ל-2,138 לירות ב-1936.⁹¹ בדיקת סעיף ההכנסות מראה על נתונים חיוביים, שכן הכנסות העתון ממכירת גיליונות עלו מ-12,152 לירות ב-1935 ל-14,759 לירות ב-1936. גם הכנסות העתון ממכירת הוצאת הערב שלו גדלו בצורה משמעותית, מ-471 לירות ב-1935 ל-2,203 לירות ב-1936. אולם מצד שני חלה ירידה משמעותית בהכנסות העתון מפרסום - מ-14,617 לירות ב-1935, ירדו הכנסות הפרסום ב-1936 ל-11,245 לירות. ירידה זו מוסברת במשבר כלכלי חדש לאחר תקופת גאות בת שלוש שנים (מאז 1932). ראשיתה של ההאטה ב"משבר חבש" בספטמבר-אוקטובר 1935 והמשכה במאורעות 1939-1936 ("המרד הערבי").⁹²

הסדר הפרישה של גליקסון מעריכת הארץ, 28 ביוני 1937

גליקסון - סוף הדרך

לפיכך מינה שוקן בדצמבר 1936 את איש אמונו ולטר טורנובסקי לעסוק בשיקום הכלכלי של העתון. נראה שבתקופה זו התחיל כוכבו של גליקסון לדעוך. העובדה שהאיש שהיה רוב חודשי הקיץ והסתיו בריפוי במריאנבד, בשעה שעתונו נמצא בקשיים חמורים, לא נראתה

אם בשנים הקודמות נהג גליקסון לזעוק מרה באוזני המוסדות, להתחנן לתורמים ולאיים בהתפטרות, הרי שעתה עמד מולו בעל בית חדש בעל שתפש את הארץ לא רק כמפעל בעל חשיבות תרבותית-לאומית אלא כעסק. במידה רבה התכוון עתה ש"ז שוקן לממש את הצהרת הכוונות של העתון מ-1919, זאת אומרת לקיים עתון הגון העומד על רגליו.

ורפורמות בנוכחות שוקן, טורנובסקי וגליקסון, אולם נראה ששוקן התחשב פחות ופחות בדעתו של העורך הראשי.¹⁰¹ לדוגמה: הצעתו של גליקסון למנות את עזריאל קרליבך לעורך לילה בהארץ הוכשלה על ידי טורנובסקי שמינה לתפקיד איש משלו.¹⁰²

נראה שבמהלך מרס 1937 התחזר גליקסון ששוקן ואנשיו אינם מעונינים עוד בשירותיו. כבר ב-12 בחודש הציע שוקן לגליקסון לצאת לפנסיה.¹⁰³ גליקסון ענה לשוקן לאחר ארבעה ימים בטון נעלב. הוא הצג עצמו במכתב כמי שהקים את העתון והפך אותו לעתון הליברלי החשוב בארץ. לדבריו הוא היה אחראי על הצדדים ההגותי, החדשותי, הטכני ואף דאג ליחסי עבודה טובים. לאחר 15 שנות עבודה אין הוא סבור שעליו להצטדק ולהסביר עצמו לפני שוקן. לפיכך הוא מוכן לוותר על עריכת העתון ולהעבירה לשוקן ואנשיו.¹⁰⁴ נראה ששוקן לא אהב את הטון המתנשא של גליקסון. במכתב תשובה הודיע לו שוקן שאין הוא מוכן לראות בו את אביו הרוחני של הארץ. הוא ציטט את דוד כהן שקבע כי בגלל גישתו העסקית והמערכתית של גליקסון, סבל העתון זה שנים ממשבר כלכלי כרוני. עתה, כשהעתון הגיע שוב לסף פשיטת רגל, יש למצוא בסיס מתאים ליחסים בין ההנהלה למערכת.¹⁰⁵ נראה שבאותו חודש, מרס 1937, גליקסון טרם קיבל הודעה על הפסקת עבודתו. העניין הועבר באפריל לטיפולו של איש אמונו של שוקן, הד"ר זיגפריד מוזס. במכתב מ-20.4.1937 הודיע ד"ר מוזס לגליקסון שלפני שוקן עומדות שלוש אפשרויות: א. גליקסון יישאר עורך ראשי של העתון, יקבע מדיניות ויהיה אחראי על הארגון מחדש; ב. גליקסון יישאר עורך ראשי אבל יוותר על סמכויותיו הפיננסיות והמנהליות; ג. גליקסון יתפטר ויצא לפנסיה. המכתב כולל הבהרות וסייגים לשלוש האפשרויות בלא קביעת עמדה.¹⁰⁶

במהלך מאי 1937 נמשכו ההתכתבויות בין שוקן, גליקסון וזיגפריד מוזס. לבסוף, ב-30 במאי 1937 כתב גליקסון לשוקן שהוא מבין שהאחרון החליט סופית לבחור באפשרות השלישית, קרי הוצאתו לפנסיה.¹⁰⁷ למרות ששוקן טען ב-31 במאי שעדיין לא החליט בנושא, נראה שהפור נפל, ועתה נותרה השאלה מתי ובאילו תנאים יפרוש גליקסון.

ב-3 ביוני 1937 כתב מזכיר מערכת הארץ ישעיהו קלינוב לשוקן שהוא מוכן לתווך בין הצדדים. הוא סבר שחילוקי הדעות על תנאי הפנסיה אינם משמעותיים וניתן לפותרם בנקל.¹⁰⁸ בעקבות מכתב זה שלח שוקן לגליקסון ב-4.6.1937 מכתב רשמי, בו הודיע לו שבחר באפשרות השלישית - הוצאתו לפנסיה.¹⁰⁹

פרטי הסכם הפרישה נוסחו על ידי טורנובסקי במהלך יוני 1937. על פי ההסכם שנחתם בין גליקסון להוצאת "חיים" בע"מ ב-14.6.1937 ושהורחב ב-28.6.1937 נקבע שגליקסון ייצא לריפוי באירופה ואחר כך ישתתף בקונגרס הציוני בציריך. עם שובו לארץ יפסיק למלא תפקידים מנהלתיים בעתון "כדי שיוכל להתרכז בעבודה ספרותית-מדעית". "מתוך הסכם ידידותי" עם הוצאת "חיים" הוחלט שד"ר גליקסון ישתחרר בעוד "כמה זמן" מן העבודה ומן האחריות של עורך ראשי, "ועם זאת יוסיף לעבוד עבודה קבועה בעתוננו ויתן לו מספר מאמרים בכל שבוע, וגם לא ימנע מלעמוד לימין המערכת ולסייע לה בניסיונו, בעצה ובתושיה."¹¹⁰

טקסט זה מהווה הקדמה להסכם בן עשרה סעיפים: 1. גליקסון עוזב תפקידו כעורך ראשי ב-1 בנובמבר 1937. 2. עד פרישתו ימשיך גליקסון

לשוקן. ראוי לציין שרק ב-1 בנובמבר 1936 הודיע גליקסון שהוא מתכוון לחזור לארץ, אולם הוא ממשיך ומתעקב עם אשתו באירופה מכיוון שלדבריו האוגייה עמה אמור היה לחזור ארצה מטריאסט ביטלה את הפלגתה.¹¹¹ בסופו של דבר חזר גליקסון בדצמבר 1936 ומיד נדרש להציג תוכנית קיצוצים ורפורמות במערכת העתון.

למעשה, עיקר תכנון הרפורמה נעשה על ידי אנשי שוקן ובראשם טורנובסקי. האחרון ביקש מאנשי החשבונות של העתון פירוט מדויק של ההכנסות וההוצאות ובנה טבלה תקציבית משווה הכוללת את נתוני 1926, 1935 ו-1936.¹¹² במקביל הוא ערך בדיקה של התפתחות שכר העובדים בעתון מ-1933 עד 1937,¹¹³ וכאמור, בתחילת 1937 השיג נתונים משווים עם שכר עובדי דבר.¹¹⁴

כבר ב-7 בדצמבר 1936 הוציא טורנובסקי מסמך ראשון ובו ראשי פרקים לרפורמה בעתון. ביניהם: הקטנת מספר עמודי העתון ל-4 ביום חול ול-6 בסוף השבוע, הקטנת הפורמט, פיטורי עובדים לא קבועים וחיווק הביקורת על הוצאות הדפסה, טלפון וחשמל.¹¹⁵ בעקבות מסמך זה התקיימו במערכת העתון מספר ישיבות שבמהלכן נוספו סעיפי ייעול ורפורמה חדשים. כך לדוגמה, בעקבות דיון ב-6 בינואר 1937 הוחלט לאחד את שני בתי הדפוס ולצמצם את החלק המנוקד בעתון.¹¹⁶

במסמך הרפורמה מדצמבר 1936 הציג טורנובסקי סידרת שאלות לחברי המערכת. בין השאלות שנשאלו: האם העתון מתאים לקוראיו? האם העתון מתאים לדור הצעירים והעולים החדשים? האם לא ראוי להכליל מדורים שיתאימו לקוראים כגון מדורי ספורט, שאלות כלכליות פשוטות, סיכומים בנוגע למחירי קרקע, מחירים סיטונאים וקמעונאיים וכן שאלות מנקודת ראות היצרן והסוחר?¹¹⁷ סידרת שאלות זו מצביעה על השוני העמוק בין גישת גליקסון לזו של שוקן ואנשיו. בעוד גליקסון סבר שעל הקורא להתאמץ ולהתאים עצמו לעתון, הרי ששוקן ואנשיו אימצו אסטרטגיה מסחרית לכל דבר. הם ניסו להתאים את העתון לקהל היעד, ואף לאתר קהלים חדשים להם יוכל העתון לספק מידע ושירותים.

אולם שוקן לא הסתפק בפעולות טורנובסקי. החל מתחילת 1937 קיבלה מערכת העתון בתל אביב סידרת מכתבים משוקן באמצעות "מזכירות שוקן" ברחביה שבירושלים. כך לדוגמה ב-14 בינואר 1937 כתבה מזכירות שוקן למערכת הארץ שבמהלך 1936 הציע מר שוקן מספר רב של הצעות לשיפורים בעתון. עתה מעוניין הוא לדעת מה נעשה בנדון. המסמך עצמו ערוך בצורת טבלה בת מספר טורים, בהם מפורטות כל הצעות הייעול של שוקן, והתשובות שהוא קיבל בזמנו עליהן. מן המסמך עולה, ששוקן שפע הצעות שיפור וייעול, ביניהן הוצאת מוסף לאשה, הרחבת מוסף הכלכלה "היינו הכלכליים", יצירת מוספים קבועים לנושאי משפט, חינוך, דת ורפואה והוצאת מוסף הומוריסטי. במקביל התעניין שוקן בהוצאת דו שבועון לנוער ושבועון באנגלית.¹¹⁸

מסמך זה מצביע על אסטרטגיית שיקומו של הארץ על ידי שוקן שנשענה מחד על פעילות של קיצוץ תקציבי וייעול, ומאידך על ניסיונות לאתר קהלי יעד חדשים ולהתאים לקהלים אלה תכנים בעתון. בתחילת 1937 פנה שוקן פחות ופחות לגליקסון ויותר ויותר ל"מערכת הארץ". אמנם ב-11 וב-12 בפברואר 1937 התקיים דיון בנושא ייעול

צמיחה ושגשוג, ובכל זאת, גם ברוב תקופות השגשוג העתון לא המריא. למעשה, רק בתקופת הגיאיות השלישית, בין 1932-1935, השתפר מצב העתון.

נשאלת השאלה: מדוע גם בשלהי שנות ה-20 לא נחלץ העתון ממצוקותיו אלא שקע עמוק יותר בחובות? אפשר להסביר זאת בחוסר יכולתו של העתון לעמוד בתחרות עם מתחרהו העממי דואר היום שהתאים עצמו יותר לקהל קוראיו וגילה יתר זריזות באיסוף מידע וביזמות תקשורתית כעתון חוקר ולוחם. אבל גם לאחר שקיעת דואר היום ב-1931 התקשה הארץ להתמודד אפילו עם עתונות מפלגתית כגון דבר והבוקר. הסיבה המרכזית למצוקותיו הכלכליות של העתון קשורה לאופן בו תפסו עורכי הארץ, מטורב ועד גליקסון, את מהות העבודה העיתונאית ואת מטרותיה.

רצונם של עורכים אלה היה להקים עתון-עלית ממסדי מחנך, שתפקידו לעצב דעת קהל נאורה ברוח עתונאות אודסה לא עמד במבחן קהל הקוראים שהצביע ברגליו. הסייוב לראות בעתון סחורה, ההתעלמות מרצונו של קהל היעד וחוסר הנכונות להעמיד את העתון במבחן השוק, תוך הסתמכות על עזרת נדבנים, גרמה לכך שהעתון יישאר במצב משברי קבוע בלא שום קשר לעובדה האם המשק מצוי במיתון או בצמיחה.

המעבר מבעלות ממסדית לקואופרטיבית ב-1922 לא שינתה הרבה והארץ המשיך לדשדש בעשר השנים הבאות. רק הפיכת העתון לעסק פרטי תחת הנהגת דוד כהן (1933-1936), ולאחר מכן בהנהגת משפחת שוקן הובילה להעמדה איטית של העתון על רגליו תוך ניצול השגשוג הכלכלי של שנות ה-40.

***

1. ברצוני להודות לד"ר מרדכי נאור שהואיל להעביר לעיוני את "תיק גליקסון" הנמצא במכון לחקר העתונות והתקשורת היהודית באוניברסיטת תל אביב, וכן לכרמן אוסי מנהלת מרכז המידע של המכון.
2. מרדכי נאור, חדשות מהארץ, קשר 14, 1993, עמ' 85. להלן: נאור, קשר 14.
3. מרדכי נאור, שם; ראה גם ג. קרסל, תולדות העתונות העברית בארץ ישראל, ירושלים, תשכ"ד, עמ' 121-128. להלן: קרסל; נורית גוברין, שי של ספרות, תל אביב תשל"ג.
4. מרדכי נאור, "מזל מגויס: י. ל. גולדברג", קשר 16, 1994, עמ' 98-101. להלן: נאור, קשר 16.
5. מרדכי נאור, "השנים הראשונות של עתון 'הארץ'", קשר 5, 1989, עמ' 78. להלן: נאור, קשר 5; קרסל, עמ' 130-131.
6. הארץ, 18.6.1919. ראה גם עוזי, אלידע, "עתונות 'צחובה' מול עתונות 'הגונה', הדין על דמות העתונות העברית בשנות ה-20", קשר 26, 1999, עמ' 37. להלן: אלידע, קשר 26.
7. קרסל, עמ' 142.
8. נאור, קשר 5, עמ' 78-81.
9. קרסל, עמ' 135-136; נאור, קשר 5, עמ' 82-84; שם, עמ' 83.
10. אלידע, קשר 26, עמ' 37-48.
11. ראו גילוי דעת, הארץ, 13.3.1921. ראו גם אלידע, שם.
12. "פירכוסים", דואר היום, 25.8.21.
13. נאור, קשר 5, עמ' 85.
14. ראה נוסח המשפט בעתון דואר היום: "המשפט בין מר סילמן ל'הארץ', דואר היום, 18.7.1922. על דמותו של סילמן, ראו: "עצב ציוני אמיתי - ק"ל סילמן"

בתפקידו בשיתוף עם ועדת מערכת וסמכויותיו יעברו לוועדה במשך הזמן. הוועדה תורכב מהאדונים קלינוב, מדיני וגוסטב שוקן. 3. כל עוד גליקסון ממשיך בתפקיד עורך ראשי הוא יקבל את משכורתו הנוכחית. 4. מ-1 בנובמבר 1937 או מוקדם יותר ועד 1 בנובמבר 1938 על גליקסון להגיש 2 מאמרים לשבוע. 5. עד ל-1 בנובמבר 1942 לגליקסון אסור לכתוב בעתונים פלשתינים ועברים אחרים. 6. בין 1 בנובמבר 1937 ל-1 בנובמבר 1938 יקבל גליקסון 55 לירות לחודש. 7. לאחר 1 בנובמבר 1938 ישקלו הצדדים מחדש את המשך ביצוע ההסכם. במידה שיוחלט שלא להמשיך, יקבל גליקסון פנסיה חודשית של 35 לירות עד לסוף חייו. 8. אם גליקסון לא יוכל למלא את סעיף 4, יכנס הסכם הפנסיה אוטומטית. 9. במקרה פטירה תקבל אלמנתו 60 אחוז מגובה הפנסיה, 21 לירות לחודש. 10. במקרה שיתגלעו אי הסכמות, יפנו הצדדים לבוררות.¹⁰⁰

כך תם פרק גליקסון העורך הראשי בתולדות הארץ. הוא פרש אמנם מעריכת העתון ב-1 בנובמבר 1937 והמשיך לקבל שכר סופרים עבור מאמריו. ב-1938 שונה במקצת ההסכם, הכנסתו ממאמרים ירדה והוא התחיל לבדוק אפשרות של יציאה לפנסיה.¹⁰¹ אולם הוא לא הספיק ליהנות מכספי הפנסיה מכיוון שנהרג בתאונת דרכים ב-1939.

עם הסתלקותו של גליקסון מעריכת הארץ נפתח דף חדש בתולדות העתון שהפך תחת הנהגתו של גוסטב-גרשום שוקן לעתון מסחרי רווחי שהצליח לממש במידה רבה את החזון שהציבו גולדברג ותברוי ביוני 1919: עתון העומד ברשות עצמו, כעסק רווחי ויחד עם זאת היודע לשמור על סטנדרטים גבוהים של סיקור ופרשנות.

בצל משברים

מאז 1919 ועד מחצית שנות ה-30 סבל הארץ ממשבר כלכלי כרוני. מספר פעמים הוא היה קרוב לסגירה ופעם אחת אף נסגר (בנובמבר 1922). לאורך שנים אלה נאלצו עורכיו לעסוק דרך דרך קבע בניסיונות רפורמה שלא הולידו תוצאות, והעתון נחלץ ברגע האחרון בזכות מעורבות של נדבנים.

מדוע התקשה הארץ לקיים את עצמו וסבל מבעיות כלכליות לאורך זמן כה רב?

ניתן להסביר קשיים אלה בנתוני יסוד בסיסיים של היישוב: קהל קוראים קטן, בעל כוח קנייה מוגבל, החי במשק בלתי יציב והמאופיין בתנועה מחזורית מתמדת של תקופות האטה-משבר ותקופות צמיחה. מאז 1919 ניתן להבחין בארץ ישראל ברצף של תקופות צמיחה ומשבר: צמיחה 1919-1922, האטה-משבר 1923, צמיחה 1924-1925, משבר 1926-1928, צמיחה 1928-1930, האטה 1930-1932, צמיחה 1932-1935, משבר 1936-1939, ושוב צמיחה בחלק מימי מלחמת העולם השנייה ולאחריה 1942-1947.¹⁰²

העובדה שמתוך 19 השנים הנבדקות פה, תשע שנים מאופיינות כתקופות האטה-משבר, מסבירה מדוע סבל העתון מגרעונות קשים. שכן, בתקופות המשבר, כפי שהראינו במחקר זה, גדלו הוצאות העתון (התייקרות חומרי הגלם ושכר הדירה) והצטמצמה ההכנסה ממכירת גיליונות (הפסד קוראים, ירידה מהארץ) ובעיקר מפרסום (צמצום הפעילות העסקית, ירידת כוח הקנייה).

אולם עשר שנים מתוך התקופה הנבדקת ניתנות להגדרה כתקופות

45. דואר היום, 26.9.1928.
46. שם, 28.9.1928.
47. מ. מדויני, "מהפכה עתוננית", הארץ, 25.9.1928.
48. אורי קיסרי, "מנקודת מבטי", דואר היום, 4.10.1928.
49. הארץ, 27.9.1928. כותרת דומה היתה גם למחרת היום.
50. י. לופבן, "קומפלקס דואר היום", הפועל הצעיר, 2, 19.10.1928.
51. גליקסון לייטאי, 8.9.1929, תיק גליקסון.
52. גליקסון לייטאי, 26.9.1929, שם.
53. איתמר בן אבי, עם שחר עצמאותנו, תל אביב, 1961, עמ' 310-311.
54. על העברת דואר היום לרוויזיוניסטים. ראו אלידע, קשר 24.
55. ראו עדות בריידי בנושא לפני ועדת שאו, Palestine Commission of the Disturbances of August 1929 (Evidences), London, 1930. 56th session, 7.12.1929.
56. הארץ, 18.8.1929.
57. "דואר היום - עתון ערב" הופיע החל מ-24.11.1929 ועד סוף דצמבר 1929.
58. ד"ר מ. גליקסון, דו"ח מודפס על מצבו הכלכלי של העתון, 5.2.1930, תיק גליקסון.
59. שם.
60. שם.
61. על מעורבות גולדברג בהארץ בשנות ה-30, ראו: נאור, קשר 16. לעניין חידוש המשבר הכלכלי: לאחר צמיחה כלכלית בת שנתיים (1928-1930), הורגש במשק החל מסוף 1930 משבר כלכלי חדש שהיה קשור למשבר העולמי של 1929. משבר זה נמשך עד סוף 1932. רק בסוף שנה זו, בעקבות תחילת העלייה מגרמניה חלה התאוששות שנמשכה עד שלהי 1935. גרוס, עמ' 293-299.
62. גליקסון לייטאי, 27.7.1931, תיק גליקסון.
63. גליקסון לייטאי, 7.8.1931, שם.
64. גליקסון לייטאי, 12.8.1931, שם.
65. מגליקסון לייטאי, 27.7.1931, 7.8.1931, שם.
66. גליקסון לייטאי, 12.8.1931, שם.
67. על החזרת דואר היום לבן אבי: ראו: עוזי אלידע, "דואר היום הרוויזיוניסטי - פרק סוּר בתולדות העתונות", קשר 17, 1995, 73-86.
68. גליקסון לאהרון כהן, 18.9.1931, תיק גליקסון (בשנת 1929 נרכשה מכונת ליטוייף חדשה לדבר והעתון עבר למשכנו החדש ברחוב אלנבי ולבית דפוס משלו, שם יישאר עד מעברו לרח' שיינקין ב-1946 - קרסל, עמ' 159).
69. גליקסון לייטאי, 21.2.1932, תיק גליקסון.
70. גליקסון לייטאי, 8.9.1929, שם.
71. ראו התכתבות בין דוד כהן לשלמה זלמן שוקן, 19.12.1935 ו-20.12.1935, שם.
72. גליקסון לזלמן שבלב, מנהל הארץ, 15.9.1933, שם.
73. מסמך בכתב יד ללא גמען מ-1936, שם.
74. נתוני מאזן 1935 מבוססים על שני מסמכים מתוך "תיק גליקסון" שנערכו ב-1937 על פי בקשת שוקן:
Ausgaben – und Einnahmenvergleich in den Jahren 1926-1935
1936, 14.3.1937.
Liste der Ausgabepositionen im Jahre 1937 gegenüber 1935 gesteigerten.
75. מסמך מ-14.3.1937, שם.
76. שם.
77. הפרטים על עובדי העתון ב-1935 לקוחים מטבלת משכורות התפתחותית שהוכנה עבור שוקן בדצמבר 1937, שם.
78. לגליקסון מנציגי המערכת ליטאי, גינבורג, מוצרי, רושצ'וק וקרני, שם.
79. Haarez- 6 Dezember 1936. Gehalter der Redaktion in LP/ 1933 - 1937, שם.
80. שם.
81. "רשימת משכורות מ-1 לינואר 1937 - רשימה משווה בין הארץ לדבר" 1.1.1937, שם.
82. מודריי נאור, "פרקים בתולדות ההתארגנות העתונאית בא", 1936-1933, קשר
- בתוך נורית גוברין, דבש מסלע - מחקרים בספרות ארץ ישראל, 1989, עמ' 187-206.
15. נאור, קשר 5, עמ' 85.
16. הן הלירה המצרית והן הלירה הארץ ישראלית שהחליפה אותה שמרו על יציבות. השימוש בלירות מצריות התקיים בארץ עד 1927. ב-1 בנובמבר 1927 עבר המשק לשימוש בלירות ארץ ישראליות. כל הכסף המצרי שהיה במחזור נפרד בשער הרשמי של 1 לא"י (שהיתה שווה ערך ללירה שטרלינג) תמורת 0.975 לירה מצרית. שינוי המטבע לא הוביל לשינוי חיי הכלכלה. למעשה, לאורך כל תקופת המנדט שימשה הלא"י מעין לבוש מקומי ללירה שטרלינג ונהנתה מיוקרתה. במהלך שנות ה-20 וה-30 אפיון המשק ביציבות מחירים. על שאלת ערך המטבע בתקופה הנדונה, ראו: "המדיניות הכלכלית של ממשלת ארץ ישראל בתקופת המנדט", בתוך, נ. גרוס, לא על הרוח לבדה: עיונים בהיסטוריה הכלכלית של ארץ ישראל בעת החדשה. ירושלים 2000, עמ' 200-203, 307. להלן: גרוס.
17. נאור, קשר 5.
18. קרסל, עמ' 140.
19. דואר היום, 14.11.1922.
20. לגבי גירסת גליקסון לכניסתו להארץ, ראו: מ. גליקסון, כתבים, תל אביב, תשכ"ג, כרך א'. עמ' 110; קרסל, עמ' 141; אבי כצמן, "בין שני עורכים - דרכו הליברלית של 'הארץ'", קשר 25, 1999, עמ' 20-21. להלן כצמן.
21. נאור, קשר 5, עמ' 86.
22. "מאת הנדלית 'הארץ'", הארץ, 19.11.22.
23. מ. גליקסון, "מדרך הקוצים של עתונאי - עשור להארץ", הארץ, 15.6.1928, חלק ב', שם, 17.6.1928. ראה גם כצמן, עמ' 21-23.
24. קרסל, עמ' 151-152.
25. גליקסון לאהרון כהן, 29.8.1933, תיק גליקסון.
26. גליקסון לזלמן שוקן, 16.3.1937, שם.
27. נאור, קשר 16, עמ' 104. יומנו של גולדברג נמצא בארכיון הצינוי המרכזי (אצ"מ), תיקים 6/A63.
28. על המסע נגד רופין בדואר היום ראו, לדוגמה, בגיליונות העתון מהימים 16 באוקטובר עד 18 בנובמבר 1923.
29. הודעת דואר היום מ-25.9.1925 על מהפכה חדשותית. מדויני הגיב באריכות לסגנון דואר היום בכתובים שיצא בתסות הארץ: מ. מדויני, "מיוחד לדואר היום", כתובים, א-ב, 3.11.26.
30. ראו לדוגמה מאמרי מדויני בהארץ: "פיליטון קטן - זריזות", 24.5.1923 "דברים ברויים", 27.5.1923.
31. כתיב גליקסון, "מבוא", תל אביב, תשכ"ג, כרך א'.
32. לגליקסון מנציגי המערכת ליטאי, גינבורג, מוצרי, רושצ'וק וקרני, 25.7.1925, תיק גליקסון.
33. מכתב להנהלת העתון מאת חברי המערכת ליטאי, גינבורג, מוצרי, רושצ'וק וקרני, יולי 1925, שם.
34. גילוי דעת של חברי מערכת הארץ, בכתב יד, פברואר 1926, שם.
35. מכתב מגליקסון ליל. גולדברג, 15.9.1926, אצ"מ, תיק A6. מצוטט אצל נאור, קשר 16, עמ' 104-105.
36. שם.
37. Ausgaben – und Einnahmenvergleich in den Jahren 1926-1935-1937, 14.3.1937, תיק גליקסון.
38. גליקסון לייטאי - קיצוצים, 1927, שם.
39. גליקסון לייטאי, פריס, 12.10.1927, שם.
40. גליקסון לייטאי, וישי, 20.11.1927, שם.
41. גליקסון לייטאי, 18.7.1931, גליקסון לייטאי, 12.8.1931, שם.
42. דואר היום, 28.9.1929. שנת 1928 מציינת את ראשית היציאה מ"משבר העלייה הבריבית" ותחילתה של הצמיחה הכלכלית הנמשכת עד תחילת שנות ה-30. וראו: גרוס, עמ' 287-299.
43. קרסל, 190-191.
44. ראו גיליונות דואר היום מסוף ספטמבר 1928. וכן, אלידע, קשר 24, עמ' 68-75.

- 2, נובמבר 1987, עמ' 40-50
83. רשימת משכורות מ-1 בינואר 1937. ראו הערה 81 לעיל.
84. לוגו זה מופיע לראשונה במכתב של גליקסון מ-23.7.1936.
85. דוד כהן מוכיח במכתבו לשוקן פגישה במריאנבד, שבעקבותיה סברו האחים כהן שהסכם אתו סגור. ראו: דוד כהן לזלמן שוקן, 20.12.1935, תיק גליקסון.
86. Anlange Des Brief Des Herrn Schocken An Herrn David Kahan, Tel Aviv, vom, 19.12.1935, שם.
87. David Kahan, Tel Aviv, 20, Decembre, 1935, Salman Schocken, Jerusalem, Rechavia, שם.
88. שם.
89. Haarez- 6 Dezember 1936. Gehaelter der Redaktion in LP/ 1933/ 1937, שם.
90. Ausgaben – und Einnahmenvergleich in den Jahren 1926-1935-1936, 14.3.1937, שם.
91. שם.
92. לגבי נתוני הכנסות והוצאות הארץ, ראו תיק גליקסון, שם. לגבי המשבר הכלכלי בארץ במחצית השנייה של שנות ה-30 סיבותיו והשלכותיו, ראו נחום גרוס ויעקב מצר, "ארץ-ישראל במלחמת העולם השנייה: היבטים כלכליים" בתוך גרוס, עמ' 301-304.
93. גליקסון לו. שבלב, 1.11.1936, שם.
94. Ausgaben – und Einnahmenvergleich in den Jahren 1926-1935-1936, 14.3.1937, ראו גם מסמך משווה הוצאות-הכנסות המתייחס לשנים 1935 ו-1937 הגדולה ב-1935 געשטיגערטע 1937 געגעהערע אפגעבעע אפגעבעע, שם.
95. Haarez- 6 Dezember 1936. Gehaelter der Redaktion in LP/ 1933/ 1937, שם.
96. ראה הערה 81 לעיל.
97. Besprechungsprogramm vom 7 Dezember 1936, Besprechungsprogramm vom 7 Dezember 1936, שם.
98. החלטת הישיבה בתל אביב מ-6.1.1937, ראו גם תיק גליקסון, פרוטוקול ישיבת מערכת מ-20.1.1937 שבו נדונו תוכניות נוספות לקיצוצים ורפורמות וכן פרוטוקול ישיבת מערכת מ-2.2.1937 שעסק במציאת פתרונות לייעול ההגנה ולמניעת שגיאות דפוס.
99. Besprechungsprogramm vom 7 Dezember 1936, שם.
100. מזכירות שוקן, רחביה למערכת הארץ, ת"א: הצעות שיפורים, 14.1.1937, שם.
101. Ergebnis des Besprechungen von Herrn Schocken mit Herrn Dr. Gluecksohn vom 11 und 12 Februar 1937, שם.
102. ההצעה למינוי קרליבך עלתה כבר בפגישה עם שוקן ב-11 בפברואר 1937 (ראו ההערה הקודמת). להמשך הדיון בקרליבך, ראו מכתב שוקן לגליקסון, 9.3.1937 (ב) ודוד שוקן על סיוריו להעסיק את קרליבך). וגם מכתב גליקסון לשוקן מ-16.3.1937, שם.
103. שוקן לגליקסון, 12.3.1937, שם.
104. גליקסון לשוקן, 16.3.1937, שם.
105. Salman Schocken, Jerusalem – Dr. M. Glueckson, Ramat Gan, 17.3.1937, שם.
106. Dr. Siegfried Moses, Tel-Aviv – Dr. M. Glueckson, 20.4.1937, Haaretz/ Tel-Aviv, שם.
107. ראו מכתב שוקן לגליקסון מ-26.5.1937 ותשובת גליקסון לשוקן, 30.5.1937, שם.
108. מסמך מודפס מקלינוב לשוקן, 3.6.1937. המסמך מפורט מאוד וכולל פירוט הסתייגויות גליקסון מהצעות שוקן. כך לדוגמה הציע שוקן לגליקסון פנסיה בנוכה 50% ממשכורתו וגליקסון דרש 60%, בטענה שכל מורה הפורש לפנסיה בארץ מקבל תנאים טובים יותר, שם.
109. שוקן לגליקסון, 4.6.1937, שם.
110. הסכם פרישת ד"ר גליקסון, 14.6.1937. תוספות ותיקונים, 28.6.1937, שם.
111. על המשא ומתן בין הארץ וגליקסון לגבי תנאי העסקתו ב-1938/39, ראו: התכתבות בין ד"ר גליקסון לנציג הוצאת "חיים" בין 18.10.1938 ל-21.11.1938.
112. ראו הערות 16, 34, 42, 61 ו-92 במאמר זה.